

HİCRÎ 4. ASIRDAN GÜNÜMÜZE İBÂZÎ HADİS EDEBİYATI

 Adem KARAASLAN^a

 Hayati YILMAZ^b

Öz

Bu makalede İslâmî ilimlerde çok bilinmeyen bir alan olarak hicrî 1. asırda Hâricîliğin bir kolu olarak Basra'da ortaya çıkan İbâzîyye mezhebi alimlerince hadis sahasında ortaya konulan çalışmalar değerlendirilmiştir. Herhangi bir bölgesel kısıtlamaya gidilmeksizin İbâzîler tarafından hicrî 4. asırdan günümüze kadar telif edilen hadis eserleri konu edilmiştir. Hadis eserlerinin tespitinde gerek İbâzî eserlerin pdf'lerinin yer aldığı internet siteleri gerekse İbâzî edebiyatına dair yazılan genel çalışmalar taranmış ve hadis eserleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu araştırmalar neticesinde az sayıda esere ulaşılmıştır. Daha fazla esere ulaşabilmek adına Umman'a ilmî bir seyahat gerçekleştirilmiş ve başkent Maskat'da bulunan ve şer'î ilimlere dair en büyük kütüphaneyi bünyesinde bulunduran İslâmî İlimler Fakültesinde üç ay süreyle araştırmalar yapılmıştır. İbâzî hadis literatürünü topluca görmek amacıyla çalışmada bilimsel kitap çalışmaları ile akademik tezler tanıtılmaya çalışılmış bunların dışında kalan makale, tebliğ, bitirme ödevi ve ders kitabı türünden çalışmalara yer verilmemiştir. Değerlendirilen eserler hakkında detaylı bilgiler vermekten çok genel muhtevayı yansıtmakla yetinilmiş bazı eserlerde de sadece künye bilgileri verilmiştir. Böylece bu alanda yeni çalışmalar yapılmasına zemin oluşturulmaya çalışılmıştır. Yapılan bu çalışmayla önceki dönemlerde oldukça az olan İbâzî hadis eserlerinin sayısında son dönemle birlikte önemli bir artışın yaşandığı görülmüştür. Bu artışa son dönemin önde gelen iki önemli İbâzî âlimi Nureddin es-Sâlimî ve Eттаfeyyîş'nin çalışmaları öncülük etmiş, akademik çalışmalar ise hız kazanmıştır.

Anahtar kelimeler: Hadis, İbâzîyye, Rebî' b. Habîb, Vercelânî, Müsned.

İBÂDÎ HADİTH LITERATURE FROM THE 4TH CENTURY (A.H.) TO THE PRESENT

^a Arş. Gör., Sakarya Üniversitesi, ademkaraaslan@sakarya.edu.tr

^b Prof. Dr., Sakarya Üniversitesi, hyilmaz@sakarya.edu.tr

Abstract

This article evaluates the works in the field of hadith by the scholars of the Ibāḍiyya sect, which emerged in Basra as a branch of the Khārijites in the first century (A.H.) as an unknown field in Islamic sciences. Without any regional restriction, the works of hadith compiled by the Ibādīs from the 4th century to the present are discussed. In determining the hadith works, both the websites containing the pdfs of Ibādī works, and the general studies on Ibādī literature were scanned, and hadīth works were tried to be identified. As a result of this research, we found a small number of works. In order to access more works, a scholarly trip was made to Uman, and research was conducted for three months at the Faculty of Islamic Sciences in Muscat, the capital city, which contains the largest library of Sharia sciences. In order to see the Ibādī hadīth literature collectively, the study tries to introduce scientific book studies and academic theses and does not include articles, communicate, dissertations and textbooks. Rather than giving detailed information about the works evaluated, it was sufficient to reflect the general content, and in some works, only imprint information was given. Thus, it tries to create a basis for new studies in this field. This study demonstrates that there has been a significant increase in the number of Ibādī hadīth works, which were very few in the previous periods, with the recent period. This increase was pioneered by the works of two prominent Ibādī scholars of the last period, Nūr al-Dīn al-Sālīmī and Aṭfayyash, and academic studies have gained momentum.

[The Extended Abstract is at the end of the article.]

Keywords: Ḥadīth, Ibāḍiyya, Rabī b. Ḥabīb, al-Warjlānī, Musnad.

Giriş

Hicrî 1. asırda Basra'da ortaya çıkmış en kadim İslâm mezheplerden biri olan İbâziyye mezhebi, Abdullah b. İbâz'a (ö.?) nispet edilerek İbâziyye olarak isimlendirilmiştir.¹ İbâzîler, her ne kadar Hâricîlerle bir bağlarının olmadığını ifade etseler de² Ehl-i sünnete göre Hâricîlik içerisinden çıkmış bir fırkadır.³ Son dönemde ülkemizde gerek hadis gerekse diğer İslami

¹ Ebu'r-Rebî' Süleyman el-Bârûnî, *Muhtasaru't-târîhi'l-İbâziyye* (Tunus: el-İrâde, 1938), 17; Bükeyr b. Saîd A'veşt, *Dirâsâtü'l-İslâmiyye fî'l-usûli'l-İbâziyye*, 1409, 20.

² Bârûnî, *Muhtasaru't-târîhi'l-İbâziyye*, 3; Ali Muhammed es-Sallâbî, *el-İbâziyye: Medresetün İslâmiyyetün ba'îdetün ani'l-Havâric*, 2018, 21.

³ Muhammed b. Abdulkerim eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, thk. Ahmed Fehmî Muhammed (Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1992), 1/107; Ebû Mansur Abdulkâhir b. Tâhir el-Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-fırak*, thk. Muhammed Osman el-Hasen (Kahire: Mektebetü İbn Sinâ, ts.), 82.

ilimlerde İbâziyye mezhebine yönelik çalışmaların sayısında bir artış yaşanmıştır. Ancak bunlar arasında İbâzî hadis eserlerini müstakil olarak konu edinen sadece bir çalışma vardır. Konu hakkında İbâzîler tarafından da bir çalışma kaleme alınmıştır.

Ülkemizde yapılan tek çalışma “İbâdiyye’nin Erken Dönem Hadis Kaynakları” adlı makalesiyle Ahmet Özdemir’e aittir.⁴ Makalede tarihî kronoloji göz önünde bulundurularak hicrî ilk üç asırda yaşamış yedi İbâzî âlimin eser ve rivayetleri tanıtılmıştır. Tanıtılan eserler içerisinde: Câbir b. Zeyd’e (ö. 93/711-712) ait olduğu ifade edilen ancak günümüze ulaşmamış *Dîvân*, İbâzîlerce Kur’ân’dan sonra en güvenilir kaynak kabul edilen Rebî b. Habîb’in (ö. 180/796) telif ettiği *Müsned* ve İbâziyye mezhebinde tedvin olunan ilk fıkıh kitabı olmasına rağmen içerdiği pek çok rivayet sebebiyle hadis kaynakları arasında da zikredilen Ebû Gânim el-Horâsânî’ye (ö. 200/815) ait olan *el-Müdevvene* bulunmaktadır. Bunlar dışında *Âsâru’r-Rebî’ b. Habib* ve *Futya’r Rebî’ b. Habib* adıyla Rebî’e ait iki eser daha tanıtılmıştır.⁵

Makalede rivayetleri tanıtılan İbâzî raviler ise şunlardır; Câbir b. Zeyd, Ebû Ubeyde Müslim b. Ebî Kerîme (ö. 145/762), Damâm b. es-Sâib el-Basrî (ö. 150/767), Ebû Süfyan Mahbûb b. er-Rahîl (ö. 230/835) ve İmam Eflâh b. Abdulvehhâb er-Rüstemî (ö. 240/845).⁶

Bu hususta İbâzîler tarafından yapılan tek çalışma ise Cezayirli muasır alim Ahmed b. Hammûkerrûm’a aittir. *İshâmâtu’l-medreseti’l-İbâziyye fî hidmeti’s-sünneti’n-nebeviyye*⁷ adıyla küçük bir kitapçık halinde telif edilen eserde İbâzîlerin sünnete verdikleri öneme ve yaptıkları çalışmalara yer verilmiştir. Bu anlamda Rebî b. Habîb ve *Müsned*’i üzerine yapılan çalışmalar, rivayet kitapları, hadis usulü eserleri, İbâzîlerin sünnete yönelik yaptıkları eleştirel çalışmalar ve hadis şerhleri ele alınmıştır.

Bu çalışmamız hicrî 4. asırdan başlayıp günümüze gelinceye kadar⁸ İbâzîler tarafından kaleme alınan hadis eserlerini konu edinmektedir. Böylece önceki çalışmaların eksik bıraktığı alanlar doldurularak İbâzî hadis

⁴ Ahmet Özdemir, “İbâdiyye’nin Erken Dönem Hadis Kaynakları”, *Journal of Divinity Faculty of Hitit University*, (30 Aralık 2019); Ayrıca İbâziyyenin erken dönem hadis kaynaklarından birkaçının tanıtılıp değerlendirildiği bölüm için bk. Tevhit Bakan, “İbâdîler ve Hadis”, *EKEV Akademi Dergisi* VIII/20 (2004), 236-240; Son olarak hem erken dönem hem de çağdaş dönemde telif edilen bazı İbâzî hadis eserleri için bk. Kadir Demirci, *İbâziyye’nin Hadise Bakışı* (Ankara: Gece Akademi, 2019), 66-98.

⁵ Özdemir, “İbâdiyye’nin Erken Dönem Hadis Kaynakları”, 533-546.

⁶ Özdemir, “İbâdiyye’nin Erken Dönem Hadis Kaynakları”, 533,536,538,548,549.

⁷ Ahmed b. Hammûkerrûm, *İshâmâtu’l-medreseti’l-İbâziyye fî hidmeti’s-sünneti’n-nebeviyye* (Cezayir: Murekkebu’l-Menâr, 2011).

⁸ Çalışmamız 2022 yılına kadar telif edilen eserlerle sınırlı tutulmuştur.

literatürünün tarihi gelişimi gözler önüne serilmesi hedeflenmiştir.

İbâzîler tarafından yapılan yüksek lisans ve doktora gibi akademik çalışmalar makalenin kapsamına dahil edilmekle birlikçe makale ve tebliğler çalışmanın hacmini genişleteceğinden dışarıda bırakılmıştır. Aynı şekilde şer'î ilimlerin tahsil edildiği lise ve fakülteler için hazırlanan ders kitapları ile yüksek öğretim kurumlarından mezun olabilmek için hazırlanan bitirme ödevleri de değerlendirmeye tabi tutulmamıştır.

Tespit edilen her bir eser hakkında geniş bilgilere yer vermek makalenin boyutunu aşacağından dolayı eserler kısaca tanıtılacak, detaylı bilgiler ise bundan sonra yapılacak olan müstakil çalışmalara bırakılacaktır.

Eserler hakkında bilgi verirken müellifin ve varsa muhakkikin mukaddimesinden istifade edilmiştir. Ayrıca yeri geldiğinde bazı değerlendirme ve tenkitlerde bulunulmuştur.

A. Hicrî 4. Asır ile 13. Asır Arası Telif Edilen Eserler

Bu bölümde dokuz asır gibi oldukça uzun sayılabilecek bir dönemde yazılan hadis eserleri tanıtılacaktır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla bu sürede sadece altı eser telif edilmiştir. Uzun bir zaman aralığı olmasına rağmen en az eserin bu dönemde yazıldığı görülmüştür.

1. Hadramî, *Kitâbu'd-delâil*

İbâziyye mezhebinde, ahkâm hadislerinin yer aldığı tek eser hicrî 5. asırda Ebû İshâk İbrahim b. Abdullah el-Hadramî (ö. 475/1070) tarafından telif edilen *Kitâbu'd-delâil ve'l-hucec*'dir.⁹ Şimdiye kadar yazma halinde olan bu önemli eser ancak 2016 yılında tahkik edilerek yayınlanmıştır. Muhakkikin tespitine göre eserde toplamda 1221 hadis yer almaktadır. Bir hadis dışında hadislerin senedi zikredilmemiştir.¹⁰ Zikredilen hadislerin sahih ve üzerinde ittifak edilen hadisler olduğu ifade edilmiştir.¹¹

Eser, içerdiği hadisler ve fikhî meseleler sebebiyle muhakkik tarafından Ebû Ğânim el-Horâsânî'nin *el-Müdevvene*, İmâm Mâlik'in (ö. 179/795) *el-Muvatta*, Tirmizî'nin (ö. 279/892) *el-Câmi'*, Şevkânî'nin (ö. 1250/1834) *Neylü'l-evtâr* ve San'ânî'nin (ö. 1182/1768) *Sübülü's-selâm*'ına benzetilmiştir.¹²

⁹ Ebû İshâk İbrahim b. Abdullah el-Hadramî, *Kitâbu'd-delâil ve'l-hucec*, thk. Ahmed b. Hammükerrûm, Ömer Ahmed Bâzîn (Uman-Maskat: Vizâratu't-Turâs ve's-Sekâfe, 2012), 36.

¹⁰ Hadramî, *Kitâbu'd-delâil ve'l-hucec*, 31-32.

¹¹ Hadramî, *Kitâbu'd-delâil ve'l-hucec*, 36.

¹² Hadramî, *Kitâbu'd-delâil ve'l-hucec*, 38-39.

2. Vercelânî, *Tertîbu'l-Müsned*

Rebî' b. Habîb'in hicrî 2. asırda sahâbî ravilerine göre telif etmiş olduğu *Müsned*, hicrî 6. asırda Vercelânî (ö. 570/1175) tarafından fikhî bablara göre yeniden düzenlenmiş ve eser bundan sonra *Tertîbu'l-Müsned* adıyla anılmaya başlanmıştır. Vercelânî, eseri yeniden düzenlemekle kalmayıp bazı ziyadelerde bulunmuştur. Dört cüze ayrılan eserin ilk iki cüzünde *Müsned*'de bulunan ahkam hadisleri yer almaktadır. Yapılan ziyade rivayetler ise son iki cüze eklenmiştir. Üçüncü cüz Rebî' b. Habîb'in itikâdî ve diğer meselelerde muhaliflerine karşı delil olarak kullandığı rivayetlere ayrılmıştır.¹³ Son cüzde ise Mahbûb b. er-Rahîl'in Rebî''den yaptığı rivayetlere, İmâm Eflah'ın Ebû Ğânim el-Horâsânî'den yaptığı rivayetlere ve Câbir b. Zeyd'in mürsellerine yer verilmiştir.¹⁴

3. Vercelânî, *Kitâbu'l-esmâ*

Vercelânî, yeniden düzenlediği *Müsned*'deki ravilerin tercemelerine yer vermek amacıyla *Kitâbu'l-esmâ*'yı telif etmiştir. Yakın döneme kadar kayıp olan eserin son kısmı Cezayir'de bulunmuştur. *Tertîb*'in dördüncü cüzündeki ravilerin yer aldığı bu kısım Sâmi b. Ömer b. Yahyâten tarafından tahkik edilerek *Kitâbu'l-esmâ -el-cüz'ü'r-râbi' mine't-Tertîb fî hadîsi'n-Nebîyy sallallâhu aleyhi ve sellem fî tesmiyeti men zükira fih-* adıyla yayınlanmıştır.¹⁵

4. Ebû Sitte, *Hâşiyetu't-Tertîb*

İbâzîler tarafından Rebî' b. Habîb'in *Müsned*'i üzerine yazılan ilk hadis şerhi *Hâşiyetu't-Tertîb*'tir.¹⁶ *Havâşî't-Tertîb* olarak da isimlendirilen eser, el-Muhaşşî lakaplı Ebû Sitte Muhammed b. Ömer (ö. 1087/1677) tarafından telif edilmiştir. *Müsned*'in dört cüzündeki hadislerin tamamının şerh edildiği eserde kelimelerin doğru okunuşlarına, sözlük anlamlarına özen gösterilmiş

¹³ Konu hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Ahmet Özdemir, "Rabî' B. Habîb'in (öl.175/791) İtikâdî Hadisleri Yorumlama Biçimi", *The Journal of Academic Social Science Studies*, (2021), 347-363.

¹⁴ er-Rebî' b. Habîb, *el-Câmiu's-sahîh Müsnedu'l-imâmî'r-Rebî' b. Habîb b. Amr el-Ezdî el-Basrî*, thk. Suûd b. Abdulah el-Vehîbî (Uman: Mektebetu Maskat, 1994), 3; Ayrıntılı bilgi için bk. Nâsır b. Süleyman es-Sâbi'î, *Müsnedu'l-imâmî'r-Rebî' b. Habîb el-Ferâhidî el-Ezdî -dirâse tahlîliyye-* (Uman: Mektebetu Hazâini'l-Âsâr, 2022), 1: 239-255; Ahmet Özdemir, *İbâdiyye'nin Ana Hadis Kitabı el-Câmiu's-Sahîh Müsnedu'r-Rebî' b. Habîb* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2020).

¹⁵ Ebû Yakup Yusuf b. İbrahim el-Vercelânî, *Kitâbu'l-esmâ -el-cüz'ü'r-râbi' mine't-Tertîb fî hadîsi'n-Nebîyy sallallâhu aleyhi ve sellem fî tesmiyeti men zükira fih-*, thk. Sâmi b. Ömer b. Yahyâten (Paris: İbadîca, 2020); Eser hakkında detaylı bilgi almak için bk. Sâbi'î, *Müsnedu'l-imâmî'r-Rebî' b. Habîb*, 2: 10-17.

¹⁶ Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer, *Hâşiyetu't-Tertîb* (Uman: Vizâratu't-Turâsî'l-Kavmî ve's-Sekâfe, 1982); Muhammed b. Amr Ebû Sitte, *Hâşiyetu't-Tertîb*, thk. İbrahim Muhammed Tallay (Cezayir: Dâru'l-Bahs, 1994).

ve nüsha farklılıklarına işaret edilmiştir. Ayrıca hadislerle ilgili şer'î hükümler açıklanmış ve mezheplerin konu hakkındaki görüşlerine yer verilmiştir. Eserde hem Ehl-i sünnete hem de İbâzîlere ait pek çok eser kaynak olarak kullanılmıştır. Hadis şerhleri arasından en çok İbn Hacer'in (ö. 852/1449) *Fethu'l-bârî*'sinden faydalanılmıştır. İhtilafli konularda İbâziyye mezhebinin görüşü ön plana çıkartılmış diğer mezheplere ait görüşler ise tenkit edilmiştir.¹⁷

5. Müntefikî, *Risâle fî aksâmi'l-hadisi's-şerîf*

Uman'ın yaşayan meşhur muhakkiki Sultan b. Mübârek eş-Şeybânî'nin gün yüzüne çıkardığı oldukça kısa olan bu risâle, hicrî 12. asır İbâzî alimlerinden şâir, fakîh ve muhaddis Muhammed b. Salih el-Müntefikî'ye aittir.¹⁸ Yazara, hadisin kısımlarına dair on ıstılah bir nazım halinde sorulmuştur. O da söz konusu ıstılahları kısaca açıkladığı bu risâleyi yazmıştır.¹⁹

Muhakkike göre her ne kadar risâle, hadis ilmüne ilave yeni bir bilgi katmasa da el-Müntefikî'nin bıraktığı mirası tanıtmayı hedeflediği için önem arz etmektedir.²⁰

6. Semînî, *Muhtasaru Havâşi't-Tertîb*

Hâşiyetu't-Tertîb'in muhtasarı olan eser Cezayirli İbâzî alim Abdulaziz b. el-Hâc es-Semînî (ö. 1223/1808) tarafından telif edilmiştir. Umanlı muasır hadisçi Sâbi'î'nin belirttiğine göre yazma halinde olan ve dört cüzden oluşan eserin sadece müellif nüshası bulunmakta ve zorlukla okunabilmektedir. Eserde asıl metinde geçen alimlerin isimlerine işaret etmek üzere kullanılan rumuzlar dışında herhangi bir eklemenin yapılmadığı tespit edilmiştir. Eser üzerine ayrıca Eттаfeyyîş tarafından az sayıda ta'lik yazılmıştır.²¹

B. Hicrî 14. Asırdan Bugüne Kadar Telif Edilen Eserler

Son dönemde İbâzî hadis eserlerinin sayısında önemli ölçüde bir artış yaşanmıştır. Bu dönemde telif edilen eserlerden önemli bir kısmının Rebî' b. Habîb'in *Müsned*'i üzerinde yoğunlaştığı görülmüş bu sebeple müstakil bir başlık altında ele alınmıştır. Bunun dışındaki eserler de sırasıyla hadis kitapları, hadis şerhleri, hadis usulü çalışmaları, bazı itikâdî ve fikhî

¹⁷ Sâbi'î, *Müsnedu'l-imâmi'r-Rebî' b. Habîb*, 1: 267-268; Eser hakkında detaylı bilgi için ayrıca bk. Ahmet Özdemir, *Hâricî/İbâdî Gelenekte Hadis Şerhçiliği* (Ankara: İlâhiyât, 2021).

¹⁸ Muhammed b. Salih el-Müntefikî, *Risâle fî aksâmi'l-hadisi's-şerîf*, thk. Sultân b. Mübârek eş-Şeybânî (Uman: Zâkiratu Uman, 2015), 3-14.

¹⁹ Müntefikî, *Risâle fî aksâmi'l-hadisi's-şerîf*, 15-19.

²⁰ Müntefikî, *Risâle fî aksâmi'l-hadisi's-şerîf*, 13.

²¹ Sâbi'î, *Müsnedu'l-imâmi'r-Rebî' b. Habîb*, 1/268-269.

meselelere dair yazılan eserler başlıkları altında tanıtılmaya çalışılacaktır.

1. Rebî b. Habîb'in *Müsned*'i Üzerine Yapılan Çalışmalar

İbâzîler, Kur'ân'dan sonra en güvenilir kaynak olarak gördükleri Rebî b. Habîb'in *Müsned*'ine büyük bir önem vermişlerdir. Uman'ın yanı sıra Beyrut,²² Kudüs²³ ve Kahire²⁴ gibi yerlerde defalarca yayınlanan *Müsned* üzerine son dönemde pek çok çalışma yapılmıştır. Bunlar arasındaki en ciddi iki çalışma Ettafeyyîş (ö. 1914) ile Nureddin es-Sâlimî'ye (ö. 1914) aittir. Daha önce Vercelânî tarafından *Tertîbu'l-Müsned* adıyla düzenlenen eser, Ettafeyyîş tarafından yeniden düzenlenmiş ve *Tertîbu't-Tertîb* ismiyle yayınlanmıştır.²⁵ Ettafeyyîş ile aynı dönemde yaşamış olan Sâlimî ise, Uman'da bulunan tüm nüshaları bir araya getirmiş ve bunları Ettafeyyîş'in nüshasıyla da karşılaştırarak hatasız bir metin ortaya çıkarmayı hedeflemiş ve esere *el-Câmi'u's-sahîh* adını vermiştir.²⁶

Müsned üzerine yapılan çalışmaların en son ve en kapsamlısı ise hâlihazırda Uman'ın başkenti Maskat'taki Şer'î İlimler Fakültesinde hadis hocası olan Nâsır b. Süleyman es-Sâbi'î tarafından üç cilt halinde kaleme alınan *Müsnedu'l-imâmi'r-Rebî b. Habîb el-Ferâhidî el-Ezdî-dirâse tahlîliyye* adlı eserdir.²⁷ Rebî' ve *Müsned*'inin kapsamlı olarak tanıtıldığı birinci ciltte Müsteşrikler, Ehl-i Sünnet ve İbâzîler tarafından *Müsned* üzerine yapılan modern çalışmalara da işaret edilmiştir.²⁸ Sâbi'î'nin verdiği bilgilere bakıldığında İbâzîler tarafından *Müsned* üzerine kırk farklı çalışma yapıldığı görülmektedir. Genellikle *Müsned*'e yapılan tenkitlere cevap niteliği taşıyan çalışmaların yarısı kitap, akademik tez, makale ve risâlelerden diğer kalanı ise bitirme ödevi ve tebliğlerden oluşmaktadır. Yazara göre İmam Mâlik'in *Muvatta'*ı ve Buhârî'nin *Sahîh*'i ile karşılaştırıldığında İbâzîler tarafından *Müsned* üzerine yapılan çalışmalar hem geç dönemlerde yazılmış hem de sayıca az kalmıştır.²⁹

²² er-Rebî b. Habîb, *el-Câmiu's-sahîh Müsnedu'l-imâmi'r-Rebî b. Habîb*, thk. Muhammed İdris (Beyrut-Uman: Dâru'l-Hikme - Mektebetu'l-İstikâme, 1995).

²³ İbn Ömer el-Ezdî el-Basrî, *el-Câmiu's-sahîh Müsnedu'l-imâmi'r-Rebî b. Habîb b. Amr el-Ezdî el-Basrî* (Kudüs, ts.).

²⁴ Ebu Yakup el-Vercelânî, *el-Câmiu's-sahîh Müsnedu'l-imâmi'r-Rebî b. Habîb b. Ömer el-Ezdî el-Basrî* (Kahire: Mektebetu's-Sekâfeti'd-Dîniyye, 2016).

²⁵ Eser hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Sâbi'î, *Müsnedu'l-imâmi'r-Rebî b. Habîb*, 1:256-257.

²⁶ er-Rebî b. Habîb, *el-Câmiu's-sahîh*, 1994, 4; *Müsned*'in nüshaları, aralarındaki farklar ve metnin inşası için yapılan çalışmalar için bk. Sâbi'î, *Müsnedu'l-imâmi'r-Rebî b. Habîb*, 1:258-266.

²⁷ Sâbi'î, *Müsnedu'l-imâmi'r-Rebî b. Habîb*.

²⁸ Sâbi'î, *Müsnedu'l-imâmi'r-Rebî b. Habîb*, 1/273-298.

²⁹ Sâbi'î, *Müsnedu'l-imâmi'r-Rebî b. Habîb*, 1: 297.

Yapılan çalışmalardan bazısı doğrudan Rebî' ve *Müsned*'ini ele alırken bazıları ise genel muhtevası içerisinde Rebî' ve *Müsned*'ine kısaca yer vermektedir. Tüm çalışmalara yer verildiği takdirde makalenin sınırları aşılacağından bu kısımda doğrudan *Müsned* üzerine yapılan kitap çalışmaları ile yüksek lisans ve doktora tezlerine işaret edilecektir.³⁰

- Ebu'l-Kâsım Amr b. Mesud el-Kebâvî, *er-Rebî' b. Habîb muhaddisen ve fakîhen* (Gardaya: el-Matbaatu'l-Arabiyye, 1994).
- Nâsır b. Muhammed el-Mermûrî, *Müsnedu'r-Rebî' b. Habîb el-Ferâhidî -nazra târîhiyye li'l-Müsned ve şerhih-* thk. Bekir b. Muhammed Fehhâr (Müessesetü Câbir b. Zeyd el-İlmiyye, ts.).
- Muhammed b. eş-Şeyh, *Şübeh tedhaduhâ hakâik*, 1986.
- Saîd b. Mebrûk el-Kannûbî, *el-İmâm er-Rebî' b. Habîb Mekânetuh ve Müsneduh* (Uman: Mektebetu'd-Dâmirî, ts.).
- Ahmed b. Saîd eş-Şu'aylî, *Masâdiru'r-Rebî' b. Habîb el-Ferâhidî ve menhecuh fî kitâbi'l-edeb mine'l-Câmi'i's-Sahîh -arz ve nakd-* (Tunus: Zeytûne Üniversitesi, el-Ma'hedu'l-A'lâ li Usûli'd-Dîn, Yüksek Lisans Tezi, 2003).
- İbrahim b. Ali Bulrevâh, *Müsnedu'l-imâmi'r-Rebî' b. Habîb ve Kitâbu'l-Câmi' li-İbni Bereke -dirâse mukârene-* (Beirut: el-Kevkeb, 2003).
- Abdullah b. Halef el-Hinâî, *Ruvâtu'l-cüz'eyni's-sâlis ve'r-râbi' min Kitâbi't-Tertîb li'l-imâm Ebî Yakub el-Vercelânî* (Uman: Sultan Kabus Üniversitesi, Kuliyetu't-Terbiye, Yüksek Lisans Tezi, 2017).
- Sâlim b. Hamed el-Mahrûkî, *Edevâtu'n-nefy fî Müsnedi'r-Rebî' b. Habîb -dirâse nahviyye-* (Uman: Nizva Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2015).

2. Hadis Kitapları

İbâzîler tarafından yazılan hadis kitapları başta Rebî' b. Habîb'in *Müsned*'i olmak üzere Sünnilere ait hadis kaynaklarından derlenerek oluşturulmuş eserlerdir. Hadislerin seçiminde bir Müslümanın bireysel ve toplumsal anlamda kulluğunu yaşayabilmesi ve ahlakını güzelleştirmesi için gerekli olan konulara ağırlık verilmiştir. Bunun yanında Hz. Peygamber'in çeşitli vesilelerle irad etmiş olduğu hutbelerindeki rivayetleri ve Câbir b. Zeyd'in tüm rivayetlerini bir araya getirip değerlendiren akademik çalışmalar da yapılmıştır.

³⁰ Tüm eserler hakkında detaylı bilgiler için bk. Sâbi'î, *Müsnedu'l-imâmi'r-Rebî' b. Habîb*, 1: 286-296.

a. Ettafeyyiş, Câmi'ü's-şeml

Son dönemde yaşamış en meşhur İbâzî alimlerden biri olan ve “Kutbu'l-eimme” lakabıyla anılan Ettafeyyiş tarafından kaleme alınan *Câmi'ü's-şeml fî ehâdîsi hâtemi'r-rusûl*³¹ iki kısımdan oluşmaktadır. İlk kısımda Hz. Peygamber'in kavî ve fiilî hadislerine yer verilmiştir. Hadisler seçilirken Rebî b. Habîb'in *Müsned*'i yanında; Buhârî, Müslim, İmâm Mâlik, Ebû Davud, Tirmizî, İbn Mace ve Dârimî gibi alimlerin *Sahîh* ve *Sünen*lerinden de oldukça yararlanılmıştır. Ayrıca Ebû Nuaym, Hâkim, Deylemî, Taberânî ve Beyhâkî'nin eserleri ile bunlar dışında daha pek çok kaynak kullanılmıştır.³² Muhakkikin yaptığı sayıma göre eserde toplam 3136 hadis bulunmaktadır. Altmış dokuz “kitab” olarak tasnif edilen eserin birinci bölümü “Tevhîd ve İman” son bölümü ise “Miras”tır.³³

Eserin ikinci kısmı ise hadis usulüne tahsis edilmiştir. Burada mürsel, munkatı', mu'dal, maktu', tevâtür, musahhaf ve muhtelifu'l-hadis gibi istilahlara kimi zaman geniş kimi zamanda da kısa bilgilerle yer verilmiştir.

b. Ettafeyyiş, Vefâu'd-demâne

Ettafeyyiş'e ait bir diğer eser ise pek çok konuya dair kırk hadis zikrettiği *Vefâu'd-demâne fî edâi'l-emâne fî fenni'l-hadîs*'dir. Eserde bir Müslümanın ibadet, ekonomi ve sosyal hayatının pek çok alanını kapsayacak konuların her biriyle ilgili kırk hadis sunulmaktadır.³⁴ Toplamda 147 farklı konuyla ilgili kırk hadise yer verilen eserde 5.880 hadis yer almaktadır.

Hadisler serdedilmeden önce iki başlıktan oluşan bir mukaddime kaleme alınmıştır. İlk başlıkta hadis usulüne ait birtakım istilahlardan açıklanmış, ikinci başlıkta ise kırk hadis ezberlemenin faziletine dair rivayetlere işaret edilmiş ve zayıf hadisle terğîb-terhîb ve fezâil konularında amel edilebileceği görüşüne dayanarak bu eserin yazıldığı belirtilmiştir.³⁵

Toplamda altı cilt olarak neşredilen eserin ilk iki cildi 1982 yılında tahkiksiz olarak yayımlanmıştır.³⁶ Kalan dört cilt ise Muhammed Ebu'l-Hasan tarafından tahkik edilerek 1988 yılında neşredilmiştir.³⁷

³¹ Muhammed b. Yusuf Ettafeyyiş, *Câmi'ü'l-şeml fî ehâdîsi hâtemi'r-rusûl*, thk. Abdurrahman Umeyra (Mektebetu'l-İstikâme, 1987).

³² Ettafeyyiş, *Câmi'ü'l-şeml*, 1: 31-32.

³³ Ettafeyyiş, *Câmi'ü'l-şeml*, 1: 32.

³⁴ Muhammed b. Yusuf Ettafeyyiş, *Vefâu'd-demâne bi edâi'l-emâne fî fenni'l-hadîs*, thk. Muhammed Ebu'l-Hasan (Uman: Vizâratu't-Turâsi'l-Kavmî ve's-Sekâfe, 1988), 3:5.

³⁵ Ettafeyyiş, *Vefâu'd-demâne*, 1988, 3: 5-35.

³⁶ Muhammed b. Yusuf Ettafeyyiş, *Vefâu'd-demâne bi edâi'l-emâne fî fenni'l-hadîs* (Uman: Vizâratu't-Turâsi'l-Kavmî ve's-Sekâfe, 1982).

³⁷ Ettafeyyiş, *Vefâu'd-demâne*, 1988.

c. Râşidî, *el-Muntehab mine'l-ehâdîsi'n-nebeviyye*

Süfyan b. Muhammed er-Râşidî (ö. 1957), İmam Nevevî'nin (ö. 676/1277), *el-Erbaûn* isimli eserinde Hz. Peygamber'in sahih ve hasen olan cevâmiu'l-kelim hadislerinden kırk iki tanesini derlediğini, İbn Receb el-Hanbelî'nin (ö. 795/1393) de *Câmi'u'l-'ulûm ve'l-hikem* adlı eserinde bu sayıyı elliye çıkardığını, kendisinin de aynı şartları gözeterek otuz bir hadis daha ilave ederek toplamda seksen bir hadis içeren *el-Muntehab mine'l-ehâdîsi'n-nebeviyye vâhid ve semânûne hadîsen ala ğirârî'l-Erbe'îne'n-Neveviyye* adlı eseri telif ettiğini belirtmektedir.³⁸

Yazma halinde olan eser, yazarın oğlu Yahya tarafından yayınlanmıştır. Eser, ayrıca Abdurrahman Umeyra tarafından tahkik ve şerh edilmiştir.³⁹

d. Kannûbî, *Tuhfetu'l-ebrâr*

Uman'lı İbâzîler arasında "İmâmu's-sünne ve'l-usûl" lakabı ile meşhur ve hadis ilimlerinde kaynak görülen muasır alim Saîd b. Mebrûk el-Kannûbî'nin kaleme aldığı en önemli eserlerinden birisi *Tuhfetu'l-ebrâr fi'l-ezkârî'l-vâride fi kitâbillah ve sünneti'n-nebiyyi'l-muhtâr*'dır.⁴⁰

Kur'an ayetlerinden ve Hz. Peygamber'den geldiği sabit olan hadislerden derlenerek yazılmış bir dua kitabı olan eser, zikrin önemine dair ayet ve hadislerle başlamaktadır.⁴¹ Eser, Nevevî'nin *el-Ezkâr*'ı gibi bir kulun ibadetleri ile bireysel ve toplumsal hayatının tamamında okuyacağı duaları içeren oldukça geniş bir muhtevaya sahiptir.

e. Savâfî, *en-Nâfi' fi ehâdîsi'n-nebiyyi's-şâfi'*

Uman Vakıflar Bakanlığı Fetva Bürosu Sekreteri İbrahim b. Nâsır es-Savâfî'nin, ahlaka dair kavli ve fiilî hadislerden derlediği *en-Nâfi' fi ehâdîsi'n-nebiyyi's-şâfi' fi'r-rekâik ve'l-âdâb ve'l-ahlâk ve tehzîbi'n-nefs* adlı eserde sadece sahih ve hasen hadisler kullanılmış, böylece hatip, vaiz ve eğitimcilerin güvenle kullanacağı bir eser olması hedeflenmiştir. Toplamda 3616 hadise yer verilen eserde gerekli görülen yerlerde açıklamalar

³⁸ Ebû'l-Hasen Süfyan b. Muhammed er-Râşidî, *el-Muntehab mine'l-ehâdîsi'n-nebeviyye vâhid ve semânûne hadîsen ala ğirârî'l-Erbe'îne'n-Neveviyye* (Uman, 1987), 3-4.

³⁹ Ebu'l-Hasen Süfyan b. Muhammed er-Râşidî, *el-Muntehab mine'l-ehâdîsi'n-nebeviyye vâhid ve semânûne hadîsen ala ğirârî'l-Erbe'îne'n-Neveviyye*, thk. Abdurrahman Umeyra (Uman: Mektebetu'l-İstikâme, 1988).

⁴⁰ Saîd b. Mebrûk el-Kannûbî, *Tuhfetu'l-ebrâr fi'l-ezkârî'l-vâride fi kitâbillah ve sünneti'n-nebiyyi'l-muhtâr*, 2023.

⁴¹ Kannûbî, *Tuhfetu'l-ebrâr*, 11-49.

yapılmıştır.⁴²

f. Abdülmelik es-Siyâbî, *el-Mervîyyât ani'n-Nebî sallallahu aleyhi ve sellem*

Abdülmelik es-Siyâbî tarafından kaleme alınan *el-Mervîyyât ani'n-Nebî sallallahu aleyhi ve sellem fî hutabî'l-cum'a ve'l-îdeyn ve'l-munâsebâti'l-İslâmiyye -dirâse istikrâiyye mevdu'îyye-* adlı eser Hz. Peygamber'in cuma ve bayram namazlarında ve yine çeşitli vesilelerle irad etmiş olduğu hutbelerinin hadis ve siyer eserlerinden taranarak bir araya getirildiği bir çalışmadır.⁴³ Konuyla ilgili tespit edilen 203 hadisin kaynağına işaret edilmiş ve sıhhati belirtilmiştir. Rivayetlerle ilgili alimlerin değerlendirmelerine yer verilmiş ve ihtiyaç duyulan yerlerde açıklamalarda bulunulmuştur.⁴⁴

g. Kâsım b. Ömer, *Mervîyyâtu Câbir İbni Zeyd*

Cezayirli araştırmacı Kâsım b. Ömer tarafından *Mervîyyâtu Câbir İbni Zeyd fî masâdiri'l-hadîsi's-Sünniyye ve'l-İbâziyye* adıyla yüksek lisans yaptığı belirtilmektedir.⁴⁵ Ancak makaleyi yazma sürecindeki tüm çabalarımıza rağmen söz konusu teze ulaşamadık.⁴⁶

3. Hadis Şerhleri

Az sayıda hadis şerhi yazan İbâzîler telif ettikleri şerhlerin tamamında Rebî' b. Habîb'in *Müsned'*ini esas almışlardır. Bazı şerhlerde *Müsned'*deki hadislerin tamamı, bazılarında Rebî' ait ilk iki cüzdeki rivayetler, bir kısmında ise konularına göre seçilen hadislerin şerhine yer verilmiştir.

a. Nureddin es-Sâlimî, *Şerhu'l-Câmi'i's-sahîh*

Nureddin es-Sâlimî tarafından kaleme alınan *Şerhu'l-Câmi'i's-sahîh*, İbâzî hadis şerhleri içerisindeki en önemli eserlerden birisidir.⁴⁷ Yazar, yanında bulunan tüm *Müsned* nüshalarını bir araya getirip sağlam bir metin ortaya koyduktan sonra eseri şerh etmeye başlamıştır. Üç ciltten oluşan eserde *Müsned'*in Rebî'e ait olan ilk iki cüzünde yer alan hadisler şerh

⁴² İbrahim b. Nâsır es-Savâfi, *en-Nâfi' fî ehâdîsi'n-nebiyyi's-şâfi' fî'r-rekâik ve'l-âdâb ve'l-ahlâk ve tehzîbi'n-nefs*, 2022, 4-9.

⁴³ Abdülmelik b. Sâlim es-Siyâbî, *el-Mervîyyât ani'n-nebiyy sallallahu aleyhi ve sellem fî hutabî'l-cum'a ve'l-îdeyn ve'l-munâsebâti'l-İslâmiyye -dirâse istikrâiyye mevdu'îyye-* (Ürdün: Ürdün Üniversitesi, Kulliyetu'd-Dirâsâti'l-Ülyâ, Yüksek Lisans Tezi, 2000).

⁴⁴ Siyâbî, *el-Mervîyyât ani'n-nebiyy*, 5.

⁴⁵ Ahmed b. Hammûkerrûm, *İshâmâtu'l-medreseti'l-İbâziyye*, 46.

⁴⁶ Yine aynı araştırmacının "Menhecu takviyeti'l-hadîsi'd-da'if beyne'l-fukahâ ve'l-muhaddîsîn" adıyla bir doktora tezi hazırladığı belirtilmiştir. Ancak söz konusu esere de ulaşılammıştır. Bk. Ahmed b. Hammûkerrûm, *İshâmâtu'l-medreseti'l-İbâziyye*, 53.

⁴⁷ Abdullah b. Humeyd Nureddin es-Sâlimî, *Şerhu'l-Câmi'i's-sahîh Müsnedu'l-imâmi'r-Rebî' b. Habîb b. Amr el-Ferâhidî el-Ezdi* (Uman: Mektebetu Maskat, 2019).

edilmiştir.⁴⁸ Şerhte kaynak olarak kullanılan birçok eser arasında en önemlisi Ebû Sitte'nin *Hâşiyetu'Tertîb'*idir. Hadisler şerh edilirken Ebû Sitte'nin yöntemi de büyük ölçüde benimsenmiştir.⁴⁹

Sâlimî'nin şerh metodu el-Cehhâfi tarafından *Menhecu's-Sâlimî fî şerhi'l-Câmi'i's-sahîh Müsnedü'l-imâmi'r-Rebî' b. Habîb el-Ferâhidî*, adıyla çalışılmıştır.⁵⁰

b. Heyet, *Kabes mine'l-hadisi's-şerîf*

Üç cilt olarak yazılan *Kabes mine'l-hadisi's-şerîf*'in ilk iki cildi Sâlih b. Muhammed er-Ravâhî başkanlığında bir heyet tarafından üçüncü cildi ise sadece Ravâhî tarafından telif edilmiştir. Özellikle gençler dikkate alınarak yazılan birinci ciltte seçilen hadislerin kişinin hayatında ihtiyaç duyduğu güncel ve farklı konularda olmasına önem verilmiştir. Hadisler şerh edilirken alimlerin fikhî meselelerdeki tartışmalarına değinmeden basit, kolay ve anlaşılır bir üslup kullanılmasına özen gösterilmiştir.⁵¹ Tamamı Rebî' b. Habîb'in *Müsned'*inden seçilen ve yirmi farklı konuda hadisin şerhine yer verilen esere ilk olarak niyet hadisiyle başlanmış ve duaya ihtimam gösterme ile ilgili hadislerle son verilmiştir.

Eserin ikinci cildinde akâîd, ahlak, toplumsal meseleler ve ibadetlerin sırlarıyla alakalı hadislere,⁵² üçüncü cildinde ise temizlik, namaz ve zekât gibi daha çok fikhî meselelere dair hadislerin şerhine yer verilmiştir.⁵³

c. Mermûrî, *Fî rihâbi's-sünne*

Cezayir İbâzîlerinin önde gelen muasır alimlerinden Nâsir b. Muhammed el-Mermûrî (ö. 2011), Cezayir'deki Ammî Saîd Enstitüsünün camiinde on yıl süreyle yaptığı derslerinde Rebî' b. Habîb'in *Müsned'*ini şerh etmiştir. Hadisler açıklanırken fasih Arapça ve âmiyyenin (halk dili) yanı sıra, bölgede konuşulan berberî dili olan el-Mîzâbiyye de kullanılmıştır. 1981-1991 yılları arasında kayıt altına alınan bu dersler Mermûrî'nin bir grup öğrencisi tarafından fasih Arapçaya çevrilerek yazıya geçirilmiş ve *Fî rihâbi's-*

⁴⁸ Sâbi'î, *Müsnedü'l-imâmi'r-Rebî' b. Habîb*, 1: 269.

⁴⁹ Sâbi'î, *Müsnedü'l-imâmi'r-Rebî' b. Habîb*, 1: 270.

⁵⁰ Humeyd b. Hamed el-Cehhâfi, *Menhecu's-Sâlimî fî şerhi'l-Câmi'i's-sahîh Müsnedü'l-imâmi'r-Rebî' b. Habîb el-Ferâhidî* (Tunus: Zeytûne Üniversitesi, el-Ma'hedu'l-A'lâ li Usûli'd-Dîn, Yüksek Lisans Tezi, 2002); Sâlimî'nin şerh metodu için ayrıca bk. Özdemir, *Hârici/İbâdî Gelenekte Hadis Şerhçiliği*.

⁵¹ Sâlim b. Muhammed er-Ravâhî - Muhammed b. Râşid el-Ğâribî vd., *Kabes mine'l-hadisi's-şerîf* (Uman, 1992), 1/3.

⁵² Sâlim b. Muhammed er-Ravâhî - Muhammed b. Râşid el-Ğâribî vd., *Kabes mine'l-hadisi's-şerîf* (Uman, 1994).

⁵³ Sâlim b. Muhammed er-Ravâhî, *Kabes mine'l-hadisi's-şerîf* (Uman, 1996).

sünne şerhu'l-Câmi'i's-sahîh li'r-Rebî' b. Habîb adıyla şu ana kadar sekiz küçük cildi peyder pey yayınlanmıştır.⁵⁴

İlk cildi 2003,⁵⁵ sekizinci cildi 2022 yılında yayınlanan⁵⁶ eserin toplamda yirmi küsur ciltte tamamlanması planlanmaktadır. Son ciltle birlikte namaz bölümü nihayete eren eserde toplam 330 hadis şerh edilmiştir. Bu da 1005 hadisin yer aldığı *Müsned*'in yaklaşık olarak üçte birine denk düşmektedir.

d. Fehd b. Ali, *Hâşiye alâ Müsnedi'l-imâmi'r-Rebî' b. Habîb*

Umanlı muasır araştırmacı Fehd b. Ali es-Sa'dî tarafından telif edilen *Hâşiye alâ Müsnedi'l-imâmi'r-Rebî' b. Habîb -ta'likâtu'l-ulemâ alâ ehâdîsi'l-Müsned min hilâli müellefâtihim (h. 175 - h. 570)*- adlı eser, Rebî' b. Habîb ile onu yeniden düzenleyen Vercelânî'nin vefat tarihleri arasında yaşamış İbâzî alimlerin *Müsned* hadislerine yazdıkları ta'likleri konu edinmektedir.⁵⁷

Çalışmanın hicrî ilk beş asırla sınırlı tutulmasında bu dönemin rivayet asrı olması ve mezhep görüşlerinin temellerinin bu dönemde atılmış olması etkili olmuştur.⁵⁸ Eserde öncelikle hadis metnine, ardından *et-Ta'likât* başlığı altında söz konusu İbâzî alimlerin hadis hakkındaki açıklamalarına yer verilmektedir. Son olarak ta'lik sahiplerinin şerh metotları sekiz madde halinde açıklamıştır.⁵⁹

e. Sâlim el-Bûsaîdî, *ed-Delîlu's-sarîh*

Umanlı muasır araştırmacı Sâlim b. Saîd el-Bûsaîdî, *Müsned*'i şerh etme gayesiyle *ed-Delîlu's-sarîh* ⁶⁰ başta olmak üzere bundan sonra sırayla ele alacağımız *el-Vecîz*, *Kabes* ve *el-Mûcez* adlarıyla dört eser telif etmiştir.⁶¹

Tam adı *ed-Delîlu's-sarîh fî şerhi'l-Câmi'i's-sahîh Müsnedu'l-imâmi'r-Rebî' b. Habîb* olan eser, yazarın yazdığı şerhler arasında en hacimlisidir.

⁵⁴ en-Nâsır b. Muhammed el-Mermûrî, *Fî rihâbi's-sünne şerhu'l-Câmi'i's-sahîh li'r-Rebî' b. Habîb*, thk. İbrahim b. Ali Bulrevâh vd. (Cezayir: Cem'iyetu't-Turâs, 2003), 1/11-12.

⁵⁵ Mermûrî, *Fî rihâbi's-sünne*, 2003.

⁵⁶ en-Nâsır b. Muhammed el-Mermûrî, *Fî rihâbi's-sünne şerhu'l-Câmi'i's-sahîh li'r-Rebî' b. Habîb*, thk. Yayın Komisyonu (Cezayir: Cem'iyetu't-Turâs, 2022).

⁵⁷ Fehd b. Ali es-Sa'dî, *Hâşiye alâ Müsnedi'l-imâmi'r-Rebî' b. Habîb -ta'likâtu'l-ulemâ alâ ehâdîsi'l-Müsned min hilâli müellefâtihim (h. 175 - h. 570)*- (Uman: Mektebetu'l-Enfâl, 2006).

⁵⁸ Sa'dî, *Hâşiye alâ Müsnedi'l-imâmi'r-Rebî' b. Habîb*, 6-11.

⁵⁹ Sa'dî, *Hâşiye alâ Müsnedi'l-imâmi'r-Rebî' b. Habîb*, 64-66.

⁶⁰ Sâlim b. Saîd el-Bûsaîdî, *ed-Delîlu's-sarîh fî şerhi'l-Câmi'i's-sahîh Müsnedu'l-imâmi'r-Rebî' b. Habîb* (Uman: Mektebetu'l-Enfâl, 2010).

⁶¹ Yazara ait *el-Câmi'u's-sahîh Müsnedu'l-imâmi'r-Rebî' b. Habîb el-Ferâhidî -ma'a ta'likât ve şurûhât müceze-* adlı bir eser daha vardır. Ancak eser, ifade edildiği gibi şerh ya da ta'likler içermemektedir. Sadece hadislerde geçen bazı kelimelerin manalarına dipnotlarda kısaca yer verilmiştir.

Eserde *Müsned*'in sadece ilk iki cüzünde bulunan hadisler şerh edilmiştir.⁶²

Hadisler şerh edilirken hadis metni harekeli olarak zikredilmiş ve hadisin kısa bir şerhi yapılmıştır. Hadisle ilgili İbâzî alimlerin açıklamaları varsa onlara işaret edilmiş ve bâbta bulunan diğer hadislerin genel bir özeti yapılmıştır. Anlaşılması zor kelimeler dipnotlarda açıklanmış, konuyla ilgili örnek olabilecek İbâzî alimlerin hayat hikayelerine yer verilmiştir. Hadislerdeki fikhî meselelere dikkat çekilmiş, ayrıca *Müsned*'in üçüncü ve dördüncü cüzlerinde benzer rivayetler varsa şerh edilmeksizin onlara da işaret edilmiştir. Son olarak senette yer alan ravilerin terceme-i hallerine kısaca yer verilmiştir.⁶³

f. Sâlim el-Bûsaîdî, *el-Vecîz*

Müellifin herhangi bir açıklama yapmaması sebebiyle müstakil bir çalışma intibai veren *el-Vecîz fi şerhi'l-Câmi'i's-sahîh* incelendiğinde aslında *ed-Delîlu's-sarih*'in özeti olduğu anlaşılmaktadır. *ed-Delîlu's-sarih*'te hadisler şerh edilirken on iki farklı başlık altında bilgilere yer verilirken *el-Vecîz*'de başlık sayısı yediye düşmektedir.⁶⁴ Bu durum eserin hacminin azalmasına sebep olmuştur. Örneğin niyet hadisi ilk eserde on bir sayfada geniş bir şekilde işlenmişken bu eserde iki sayfada ele alınmıştır.⁶⁵

Doğrusu, eserin mukaddimesinde bu çalışmanın öncekinin bir özeti olduğu belirtilmeliydi ve yapılan özetle hangi hususların göz önünde bulundurulduğu açıklanmalıydı. Zira eserdeki bazı hadisler çok fazla kısaltılmışken bazıları ise çok daha geniş tutulmuştur.

g. Sâlim el-Bûsaîdî, *Kabes mine'l-Câmi'i's-sahîh*

Bûsaîdî, daha önceki eserlerinde *Müsned*'in ilk iki cüzündeki hadisleri şerh ederken *Kabes mine'l-Câmi'i's-sahîh Müsnedu'l-imâmi'r-Rebî' b. Habîb el-Ferâhidî* adlı eserinde farklı bir yöntem kullanmıştır. Kırk konuyu birer ders başlığı altında ele alan yazar, her bir konuya uygun *Müsned*'den seçtiği bazı hadislere yer vermiş ve onları şerh etmeye çalışmıştır. İman, taharet, ibadetler ve ahlak konularını kapsayan kırk dersten oluşan eser, bu yönüyle ilk iki eserden farklılık arz etmektedir.

Her bir dersle alakalı bazen bir bazen de birkaç hadis metnine yer veren yazar, metinlerin harekeli olmasına özen göstererek hadisi şerh

⁶² Bûsaîdî, *ed-Delîl fi şerhi'l-Câmi'i's-sahîh*, 1: 22.

⁶³ Bûsaîdî, *ed-Delîl fi şerhi'l-Câmi'i's-sahîh*, 1: 21.

⁶⁴ Sâlim b. Saîd el-Bûsaîdî, *el-Vecîz fi şerhi'l-Câmi'i's-sahîh* (Uman: Mektebetu es-Seyyide Fâtıma ez-Zehrâ, 2014), 17.

⁶⁵ Bûsaîdî, *ed-Delîl fi şerhi'l-Câmi'i's-sahîh*, 1: 25-36; Bûsaîdî, *el-Mûciz fi şerhi'l-Câmi'i's-sahîh*, 22-23.

etmektedir. Son olarak, konuyu genel hatlarıyla özetlemekte, bazı sorular sorarak okuyucunun cevap vermesini ve derste yer verdiği hadis ya da ayetlerin ezberlenmesini tavsiye etmektedir.⁶⁶

h. Sâlim el-Bûsaîdî, *el-Mûcezz*

Yazar, yukarıda tanıtılan *Kabes* adlı eserini özetleyerek *el-Mûcezz fi'l-hadîs ve medâmînihi* adlı eseri telif etmiştir.⁶⁷ *Kabes*'den farklı olarak mukaddimeye; sünnetin kısımları, mütevatir ve âhâd haber, sahih, hasen ve zayıf hadis gibi başlıklar eklenmiş ve söz konusu istilâhlar hakkında çok kısa malumatlara yer verilmiştir.⁶⁸

İman, taharet, ibadetler ve ahlak ana başlıklarını muhafaza eden yazar hadiste geçen bazı kelimeleri kısaca açıklamaktadır.

4. Hadis Usûlü Çalışmaları

İbâzîlere ait hadis usulü eserleri oldukça geç dönemde kaleme alınmasına rağmen bu alanda pek çok eser verilmiştir. İlk müstakil hadis usulü eseri Abdullah b. Seyf el-Kindî tarafından *et-Tahdîs fî ulûmi'l-hadîs* adıyla telif edilmiştir. Diğer bir müstakil eser ise *Fethu'l-muğîs fî ulûmi'l-hadîs* adıyla Emuhammed⁶⁹ b. Süleyman el-Mutahhirî'ye (ö. 1998) aittir. Müstakil hadis usulü eserleri yanında sünnetin hücciyeti, âhâd haberlerin itikâdî meselelerde kullanımı, kudsî hadis ve ihtilâfu'l-hadîs gibi usûl konularının tek başına ele alındığı çalışmalar ile bazı usûl konularının bir arada ele alındığı çalışmalar da yapılmıştır. Tüm bunların yanında klasik hadis usulünün tenkit edildiği bazı eserler de telif edilmiştir.

a. Abdullah el-Kindî, *et-Tahdîs*

1930 yılında Uman da dünyaya gelen ve halihazırda hayatta olan Abdullah b. Seyf el-Kindî tarafından manzum olarak telif edilen *et-Tahdîs fî ulûmi'l-hadîs*, 4500 civarı beyitten oluşmaktadır. Hadis usulü alanında recez⁷⁰ ölçüsüyle nazmedilen eserde kolay anlaşılır bir dil kullanılmıştır. Ayrıca hadis usulünün birçok konusu ele alınmış ve eski yeni pek çok

⁶⁶ Sâlim b. Saîd el-Bûsaîdî, *Kabes mine'l-Câmi'i's-sahîh Müsnedu'l-imâmi'r-Rebî' b. Habîb el-Ferâhidî* (Uman: Mektebetu es-Seyyide Fâtîma ez-Zehrâ, 2014), 13-16.

⁶⁷ Sâlim b. Saîd el-Bûsaîdî, *el-Mûcezz fi'l-hadîs ve medâmînihi* (Uman: Mektebetu es-Seyyide Fâtîma ez-Zehrâ, 2016).

⁶⁸ Bûsaîdî, *el-Mûcezz fi'l-hadîs*, 13-21.

⁶⁹ Cezayir, Tunus, Fas gibi Kuzey Afrika bölgelerinde Muhammed ismi, başına elif (l) harfi konularak da kullanılmaktadır. Bu belki bizdeki Muhammed isminin Mehmed ismine dönüştürülmesi gibi görülebilir.

⁷⁰ "Kadim mânasıyla recez, nazım ve mûsikîyle alâkalı bir terim olup eski Araplar'ın 'kasîd, remel, recez' diye adlandırdıkları belirli konulara tahsis edilmiş şiir nevilerinden birinin adıdır." Ayrıntılı bilgi için bk. Revfik Rüştü Topuzoğlu, "Recez", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 5 Haziran 2023).

kaynağa işaret edilmiştir.⁷¹

İlk olarak vahiy konusunun ele alındığı eserde; sünnet, hadis, haber, eser, sened, metin ve ravi gibi temel ıstılahlar açıklanmıştır.⁷² Müslümanların hadis ilmine verdikleri önemi göstermek adına sahâbenin hadisi tebliğ etmedeki gayretlerinden bahsedilmiştir. Hz. Peygamber'in ümmîliği, hayatı, savaşları ve şemâli gibi konulara işaret edildikten sonra sahâbenin hadis rivayetindeki tutumları ele alınmıştır.⁷³

Eserde farklı şehirlerde oluşan dâru'l-hadislere değinilmekte, hadislerin kayıt altına alınmasından söz edilmektedir.⁷⁴ Ayrıca câmi', müsned, sünen gibi hadis edebiyatının farklı türlerinin özellikleri açıklanmaktadır.⁷⁵ Son olarak hadis tahammül yolları, ricâlu'l-hadis, cerhta'dîl, haber çeşitleri, makbul ve merdud hadisler gibi hadis ilminin önemli konularına ait meseleler alt başlıklarıyla birlikte ele alınmıştır.⁷⁶

b. Mutahhirî, *Fethu'l-muğîs*

Cezayir'in önemli alimlerinden Emuhammed b. Süleyman el-Mutahhirî'nin (ö. 1998) Cezayir'de bulunan Ammî Saîd Enstitüsü'nde üç yıl boyunca okuttuğu derslerden oluşan *Fethu'l-muğîs fî ulûmi'l-hadîs*, bazı öğrencileri tarafından notlar eklenip tahkik edilerek yayına hazırlanmıştır.⁷⁷

Eser, iki ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde; hadis, sünnet, vahiy, bid'at, haber, kudsî hadis, ahkâmu'l-hamsenin tanımı ve hadisle ilişkisi,⁷⁸ hadis tahammül ve edâ yolları gibi konulara değinilmiştir. Ayrıca ilk üç nesle ait tabaka bilgisi, cerh ve ta'dîl ilmi, haber ve isnadın kısımları, nâsih-mensûh, ravi ve metin tenkidi konularından her birine müstakil bir başlıkta yer verilmiştir.⁷⁹

İkinci bölümde ise makbul ve merdud haber ile bunların dışında kalan diğer hadis çeşitlerine yer verilmiştir. Hadis edebiyatına dair bilgiler içeren eserde, telif edilme türüne göre hadis kitaplarının özelliklerine işaret

⁷¹ Abdullah b. Seyf el-Kindî, *et-Tahdîs fî ulûmi'l-hadîs* (Uman: Matbaatu'l-Anân, 1997), 4-5.

⁷² Kindî, *et-Tahdîs*, 16-31.

⁷³ Kindî, *et-Tahdîs*, 31-52.

⁷⁴ Kindî, *et-Tahdîs*, 53-60.

⁷⁵ Kindî, *et-Tahdîs*, 61-69.

⁷⁶ Kindî, *et-Tahdîs*, 69-170.

⁷⁷ Emuhammed b. Süleyman el-Mutahhirî, *Fethu'l-muğîs fî ulûmi'l-hadîs*, thk. Ahmed Hammûkerrûm, Ömer Ahmed Bâzîn (Gardaya: el-Matba'atu'l-Arabiyye, 1999).

⁷⁸ Yazara göre hadisçiler, fıkıh usûlünün konusu olan vacib, haram, caiz, mendub ve mekruh gibi hükümlerin hadis ilimleriyle sıkı bir ilişkisi olduğu için bu hükümlere eserlerinde yer vermişlerdir. Mutahhirî, *Fethu'l-muğîs*, 1999, 45-48.

⁷⁹ Mutahhirî, *Fethu'l-muğîs*, 1999, 7-170.

edilmektedir.⁸⁰

Eserde hadis usulü, tarihi ve edebiyatını da kapsayacak pek çok konu özetle ele alınmaya çalışılmıştır. Konuların tertibi nispeten dağınık bir görünüm arz etmektedir. Çoğunlukla ehl-i sünnete ait eserler kaynak olarak kullanılmışken bazı İbâzî eserlere de müracaat edilmiştir.

Eserin ikinci baskısı Nurettin Itr'ın (ö. 2020) takdim yazısı ve bir yıl süren incelemeleri sonunda yaptığı tavsiyeleri neticesinde bazı tashihler ve ziyadelerle birlikte yeniden düzenlenmiş ve 2013 yılında Uman'da gerçekleştirilmiştir.⁸¹

c. İbrahim el-Kindî, *es-Sünnetu'n-nebeviyye ve hucciyyetuhâ*

İbrahim b. Ahmed el-Kindî (ö. 2018), Allah'ın kendisine verdiği ilme karşı bir şükür vesilesi olması ve ilmî çalışmalara katkı sağlama adına bir çalışma yapmaya karar vermiş ve *es-Sünnetu'n-nebeviyye ve hucciyyetuhâ* adlı eserini telif etmiştir. Yazar, "Sünnet-i mutahhara" ile alakalı meseleleri toplamak ve açıklamak üzere kaleme aldığı eserinin usandıracak kadar uzun, anlaşılmayacak kadar da kısa olmamasına dikkat etmiş, herkesin anlayabileceği basit ve anlaşılır bir dil kullanmaya özen göstermiştir.⁸²

Eserde sırasıyla sünnetin tanımı, hucciyeti, mütevatir ve âhâd kısımları, mürsel hadis, sünnetin tek başına ortaya koyduğu hükümler ve Hz. Peygamber'den sadır olan fiiller gibi konulara yer verilmiştir.⁸³

d. Kannûbî, *es-Seyfu'l-hâd*

Saîd b. Mebrûk el-Kannûbî, itikadi meselelerde âhâd haberle amel edilebileceğini kabul edenlere karşı reddiye amacıyla *es-Seyfu'l-hâd fi'r-reddi alâ men ehaze bi-hadîsi'l-âhâd fî mesâilil-i'tikâd*'ı telif etmiştir.⁸⁴ Yazar, görüşünü kanıtlamak için aklî ve naklî delillere yer vermekte, ayrıca sahâbenin kabul etmediği âhâd haberleri örnek olarak zikretmektedir.⁸⁵ Âhâd haberlerin bazı bozuk itikâdların ortaya çıkmasına neden olduğunu iddia eden yazar muhaliflerin kendi görüşlerini desteklemek adına zikrettiği delillerin de hüccet olamayacağını ispatlamaya çalışmaktadır.⁸⁶

⁸⁰ Mutahhırî, *Fethu'l-muğîs*, 1999, 171-362.

⁸¹ Emuhammed b. Süleyman el-Mutahhırî, *Fethu'l-muğîs fî ulûmi'l-hadis*, thk. Ahmed Hammûkerrûm, Ömer Ahmed Bâzîn (Seeb: Mektebetu'd-Dâmirî, 2013), 10-11.

⁸² İbrahim b. Ahmed el-Kindî, *es-Sünnetu'n-nebeviyye ve hucciyyetuhâ* (Kahire: Dâru'l-Beyân, 1996), 5.

⁸³ Kindî, *es-Sünnetu'n-nebeviyye ve hucciyyetuhâ*, 10-68.

⁸⁴ Saîd b. Mebrûk el-Kannûbî, *es-Seyfu'l-hâd fi'r-reddi alâ men ehaze bi-hadîsi'l-âhâd fî mesâilil-i'tikâd*, 1997.

⁸⁵ Kannûbî, *es-Seyfu'l-hâd*, 13-30.

⁸⁶ Kannûbî, *es-Seyfu'l-hâd*, 31-60.

*Sahîhayn'*daki hadislerin sıhhati üzerinde icmâ edildiği görüşünü de kabul etmeyen Kannûbî, bunun Ehl-i hadisten bazılarının iddiası olduğunu ve *Sahîhayn'*da çok miktarda zayıf hatta uydurma hadis olduğunu ifade etmektedir. Yazar, görüşünü desteklemek adına *Sahîhayn'*da zayıf hadis olduğunu söyleyen alimlerin görüşlerine ve tenkit edilen hadislere yer vermektedir.⁸⁷

Riyad'lı alim Abdulaziz b. Faysal er-Râcihî, söz konusu görüşlerinden dolayı Kannûbî'nin eserine *Kudûmu ketâibi'l-cihâd li-ğazvi ehl-i'z-zendakati ve'l-ilhâd el-kâilîne bi-ademi'l-ehzi bi hadîsi'l-âhâd fî mesâili'l-i'tikâd* adıyla bir reddiye yazmıştır.⁸⁸

e. Kannûbî, *et-Tûfânu'l-cârif*

es-Seyfu'l-hâd adlı eserine er-Râcihî tarafından ağır bir dille reddiye yazılınca Kannûbî, söz konusu tenkitlere cevap vermek adına *et-Tûfânu'l-cârif li-ketâibi'l-bağy ve'l-udvân* adlı çalışmayı telif etmiştir.⁸⁹ Birer reddiye olmaları hasebiyle her iki eserde de ağır bir dil kullanılmıştır. Kannûbî, üç cilt halinde kaleme almayı düşündüğü esere üçüncü cildi yazmakla başlamış ancak taahhüt ettiği ilk iki cildi şimdiye kadar telif edememiştir.

Yazara göre Buhârî ve Müslim'e ait olan *Sahîh* adlı eserler farklı türlerde yazılan hadis kitapları içindeki en sahih kitaplardır. Ancak gerek bazı hocaları gerekse kendi dönemleri de dahil olmak üzere günümüze kadar gelen her dönemde bazı kimseler *Sahîhayn'*daki bazı hadisleri eleştirmişlerdir.⁹⁰ Kannûbî, konu hakkında otuz sekiz farklı alimin eleştirilerine yer vermiş⁹¹ ve *Sahîhayn'*da ya da birinde alimler tarafından tenkide uğramış hadislere örnek olarak iki yüz elli hadise tek tek işaret etmiştir.⁹²

f. Ahmed el-Kindî, *Mevâtini'r-ruvât ve eseruhâ fî ileli'l-hadîs*

Umanlı hadis akademisyeni Ahmed el-Kindî'nin yüksek lisans tezi olarak hazırladığı çalışmasının tam ismi *Mevâtini'r-ruvât ve eseruhâ fî ileli'l-hadîs dirâse nazariyye tatbikiyye min hilâli ileli hadîsi Ma'mer b. Râşid ve*

⁸⁷ Kannûbî, *es-Seyfu'l-hâd*, 83-160.

⁸⁸ Abdulaziz b. Faysal er-Râcihî, *Kudûmu ketâibi'l-cihâd li-ğazvi ehl-i'z-zendakati ve'l-ilhâd el-kâilîne bi-ademi'l-ehzi bi hadîsi'l-âhâd fî mesâili'l-i'tikâd* (Riyad: Dâru's-Samî'i, 1998), 7.

⁸⁹ Saîd b. Mebrûk el-Kannûbî, *et-Tûfânu'l-cârif li-Ketâibi'l-bağy ve'l-udvân*, 2000.

⁹⁰ Kannûbî, *et-Tûfânu'l-cârif*, 41-42.

⁹¹ Kannûbî, *et-Tûfânu'l-cârif*, 60-179.

⁹² Kannûbî, *et-Tûfânu'l-cârif*, 182-679.

İsmail b. Ayyâş'dır.⁹³

Çalışma, değişik coğrafyalara ilmî yolculuklara çıkan râvilerin farklı bölgelerdeki rivayetleri arasındaki iletî konu edinmektedir. Bunun için Ma'mer b. Râşid (ö. 153/770) ve İsmail b. Ayyâş (ö. 181/797) gibi farklı şehirlerdeki rivayetleri arasında illet bulunmakla meşhur olan iki ravinin rivayetleri uygulamalı olarak işlenmiştir. Çalışma bir giriş ve dört bölümden oluşmaktadır. Girişte illetin tanımı ve illet ilminin önemi üzerinde durulmuş⁹⁴ birinci bölüm ise Ma'mer ile İsmail'in tercemelerine ayrılmıştır.⁹⁵ Ardından ravilerin memleketlerinin etkisi ve illetin tespitindeki önemi üzerinde durulmuştur.⁹⁶ İlk üç bölümü teoriye ayrılan çalışmanın son iki bölümü ise uygulamaya ayrılmıştır. Önce Ma'mer ardından İsmail'in rivayetleri bir araya getirilmek suretiyle illetleri tespit edilmeye çalışılmıştır.⁹⁷

g. Ahmed Hammûkerrûm, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn inde'l-İbâziyye*

el-Hadîs ve'l-muhaddisûn inde'l-İbâziyye, Ahmed Hammûkerrûm tarafından 1992 yılında bitirme ödevi olarak hazırlanmış olup mezun olduğu Ammî Saîd Enstitüsünden gelen talep üzerine geliştirilerek 1998 yılında yayınlanmıştır.⁹⁸

Yazara göre İbâziyye mezhebi akli ve nakli birleştirmek suretiyle orta yolu tutan bir mezheptir. Ancak Ehl-i sünnet ile kıyaslandığında hadis alanındaki çalışmaları azdır. Bu sebeple akâid ve fıkıh alanlarında aşırı akılcı olmakla itham edilmişlerdir. Yazar, mezhebe yönelik bu ağır eleştiriyi hafifletmek gayesiyle bu çalışmayı yapmıştır.⁹⁹

Üç bölüm halindeki çalışmada ilk olarak hadis ve muhaddis kavramları açıklanmış ve İbâziyye mezhebinin ilmî faaliyetlerine yer verilmiştir.¹⁰⁰ İkinci bölümde; İbâziyyeye göre hadisin konumu, İbâzîlerin hadis tedvinindeki gayretleri, İbâzî hadis eserleri ve müellifleri, İbâzîlere göre hadis ıstılahları ile Kur'ân'a arz düşüncesi ve önemi konularına yer

⁹³ Ahmed b. Yahya el-Kindî, *Mevâtini'r-ruvât ve eseruhâ fi ileli'l-hadîs dirâse nazariyye tatbikiyye min hilâli ileli hadîsi Ma'mer b. Râşid ve İsmail b. Ayyâş* (Ürdün: Ürdün Üniversitesi, Kulliyetu'd-Dirâsâti'l-Ulyâ, Yüksek Lisans Tezi, 1998).

⁹⁴ Kindî, *Mevâtini'r-ruvât*, 8-10.

⁹⁵ Kindî, *Mevâtini'r-ruvât*, 11-39.

⁹⁶ Kindî, *Mevâtini'r-ruvât*, 40-82.

⁹⁷ Kindî, *Mevâtini'r-ruvât*, 83-271.

⁹⁸ Ahmed Hammûkerrûm, *el-Hadîs ve'l-Muhaddisûn inde'l-İbâziyye*, 1992. Eser 1998 yılında yayınlanmasına rağmen yeni bir kapak sayfası kullanılmamış, 1992 yılında hazırlanan bitirme ödevinin kapak sayfası olduğu gibi kullanılmıştır.

⁹⁹ Ahmed Hammûkerrûm, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn* (Yazarın Mukaddimesi) ∴

¹⁰⁰ Ahmed Hammûkerrûm, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn*, 1-13.

verilmiştir.¹⁰¹ Son bölümde ise; İbâziyyeye göre cerh tadil, *Müsned* ravilerinin tercemeleri ve ilmî konuları, İbâziyyeye göre isnad meselesi ve İbâziyye'nin sahâbeye bakışı konuları işlenmiştir.¹⁰²

h. Ahmed es-Siyâbî, *el-Ehâdîsu'l-kudsiyye*

Uman Sultanlığı Fetva Ofisi Genel Sekreteri Ahmed b. Suûd es-Siyâbî tarafından küçük bir kitapçık şeklinde kaleme alınan *el-Ehâdîsu'l-kudsiyye ve menziletuhâ mine'l-vahyi'l-İslâmî* adlı eserde ilk olarak vahiy ve sünnetin tanımları yapılmış ve farklı açılardan kısımlarına işaret edilmiştir.¹⁰³ Sonrasında kudsî hadisin tanımı, rivayet sigaları ve sayısı ile ilgili ihtilaflara değinilmiştir. Kur'an ile kudsî hadis arasındaki farklar bir tablo vasıtasıyla gösterilmiş, son olarak konuyla ilgili on tane kudsî hadise yer verilmiştir.¹⁰⁴

Kitapta konu hakkında çok yüzeysel bilgilere yer verilmiş, daha önce yapılan müstakil çalışmalara atıf yapılmamış ve ikinci el kaynaklar çokça kullanılmıştır. Örneğin eserde geçen bir hadis için Kâsımî'nin (ö. 1914) *Kavâidu't-tahdîs*'i kaynak olarak verilmiştir.¹⁰⁵

i. Salih el-Bûsaîdî, *Rivâyetu'l-hadîs inde'l-İbâziyye*

Umanlı hadis akademisyeni Sâlih b. Ahmed el-Bûsaîdî tarafından 1998 yılında yüksek lisans tezi olarak hazırlanan *Rivâyetu'l-hadîs inde'l-İbâziyye - dirâse mukârene-* iki yıl aradan sonra basılmıştır.¹⁰⁶

Yazara göre, İbâziyye mezhebi müntesipleri hadis rivayetine önemli katkılar sağlamıştır. Ancak bu çaba görmezden gelinmiş ve yeterince ele alınmamıştır. Bu eksikliği gidermek adına söz konusu çalışmayı yapmayı uygun gören yazar, İbâziyye'nin hadis rivayetindeki konumu, telif ettikleri rivayet kitapları, rivayet kuralları ve İbâzî muhaddislerin diğer mezhep muhaddisleriyle ilişkileri gibi konulara yer vermiştir.¹⁰⁷

j. Ahmed el-Kindî, *Ulûmu's-sünne inde'l-İbâziyye*

Ulûmu's-sünne inde'l-İbâziyye daha önce *Mevâtini'r-ruvât* adlı yüksek lisans çalışmasını tanıttığımız Ahmed b. Yahya el-Kindî'nin 2006 yılında

¹⁰¹ Ahmed Hammûkerrûm, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn*, 14-80.

¹⁰² Ahmed Hammûkerrûm, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn*, 81-143.

¹⁰³ Ahmed b. Suûd es-Siyâbî, *el-Ehâdîsu'l-kudsiyye ve menziletuhâ mine'l-vahyi'l-İslâmî*, 1998, 8-18.

¹⁰⁴ Siyâbî, *el-Ehâdîsu'l-kudsiyye*, 18-27.

¹⁰⁵ Siyâbî, *el-Ehâdîsu'l-kudsiyye*, 15.

¹⁰⁶ Sâlih b. Ahmed el-Bûsaîdî, *Rivâyetu'l-hadîs inde'l-İbâziyye - dirâse mukârene-*, 2000.

¹⁰⁷ Bûsaîdî, *Rivâyetu'l-hadîs inde'l-İbâziyye*, 2; Eser hakkında detaylı bilgiye ulaşmak için bk. Ramazan Özmen, "İbâdiye Mezhebinin Hadis Anlayışı Sâlih b. Ahmed b. Seyf el-Bûsaîdî, *Rivâyetu'l-Hadîs Inde'l-İbâziyye (Dirâse Mukârana)*", *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 7/2 (01 Ekim 2007), 291-298.

tamamladığı doktora çalışmasıdır.¹⁰⁸ Tezde; hadis ilimleri, sened ve metin tenkidi ile hadis ıstılahlarına yer verilmiştir. Mezkûr konular ilk olarak İbâzîyye mezhebi içerisindeki alimler arasında karşılaştırılmış sonrasında ise diğer mezhep alimlerinin görüşleriyle mukayese edilmiştir.¹⁰⁹

Tez hazırlanırken İbâzîyye mezhebine ait hadis, fıkıh, akâid ve tarih kitapları incelenmiş ve bu amaçla çok sayıda yazma eserden istifade edilmiştir.¹¹⁰ İçerdiği konuları itibariyle bir hadis usulü görünümünde olan eser, önemine rağmen henüz bir kitap olarak basılmamıştır.

k. Muharremî, *Kirâe fî cedeliyyeti'r-rivâye ve'd-dirâye*

Umanlı muasır araştırmacı Zekerıyya b. Halife el-Muharremî, İslam inancına olumsuz yönde etkileri olduğu gerekçesiyle muhaddislerin hadis rivayet yöntemlerini tenkit etmek için *Kirâe fî cedeliyyeti'r-rivâye ve'd-dirâye inde ehli'l-hadîs*¹¹¹ adlı eserini telif etmiştir.¹¹²

Altı ana bölüme yer verilen eserde ilk olarak rivayet tarihi (تاريخ الرواية) ele alınmıştır. Bu bölümde hadis tarihinden bahsetmesi beklenen yazar, resmi tedvin ameliyesi başlığı dışında ehl-i hadisin birbirlerini tekfir etmesi, tedlis, hadis uydurma, akâid konularında âhâd haber kullanımı gibi rivayet tarihini doğrudan ilgilendirmeyen pek çok konuya yer vermiştir.¹¹³

İslam'a ait olmadığı iddia edilen birçok inanç ve düşüncenin müsebbibi olarak gösterilen klasik hadis usulünün ağır bir dille tenkit edildiği kitapta bu usulün ortaya çıkardığı bozulmuş dinlerin kadim mirasını ihya, teccîm, ircâ, hurafe olan fiten ve melâhim gibi başlıklar bulunmaktadır.¹¹⁴

l. Heyet, *es-Sünne: el-vahy ve'l-hikme*

Hamîs b. Râşid el-Adevî başkanlığında bir heyet tarafından telif edilen *es-Sünne: el-vahy ve'l-hikme -kirâe fî nusûsi'l-medreseti'l-İbâzîyye*-hadis usulü meselelerinin eleştirel bir bakış açısıyla ele alındığı diğer bir eserdir.¹¹⁵ İki cilt halinde yayınlanan eser, sekiz ana bölümden oluşmaktadır.

¹⁰⁸ Ahmed b. Yahya el-Kindî, *Ulûmu's-sünne inde'l-İbâzîyye* (Tunus: Zeytûne Üniversitesi, el-Ma'hedu'l-A'lâ li Usûli'd-Dîn, Doktora Tezi, 2006).

¹⁰⁹ Kindî, *Ulûmu's-sünne*, (Yazarın mukaddimesi) ج-ث.

¹¹⁰ Kindî, *Ulûmu's-sünne*, (Yazarın mukaddimesi) د.

¹¹¹ Zekerıyya b. Halife el-Muharremî, *Kirâe fî cedeliyyeti'r-rivâye ve'd-dirâye inde ehli'l-hadîs* (Seeb: Mektebetu'd-Dâmirî, 2004).

¹¹² Ahmed b. Hammûkerrûm, *İshâmâtu'l-medreseti'l-İbâzîyye*, 59-60.

¹¹³ Muharremî, *Kirâe fî cedeliyyeti'r-rivâye ve'd-dirâye*, 23-92.

¹¹⁴ Muharremî, *Kirâe fî cedeliyyeti'r-rivâye ve'd-dirâye*, 93-254.

¹¹⁵ Hamîs b. Râşid el-Adevî vd., *es-Sünne: el-vahy ve'l-hikme kirâe fî nusûsi'l-medreseti'l-İbâzîyye* (Uman: Mektebetu'l-Ğubeyrâ', 2009).

Rivayet Problemi (أزمة الرواية) isimli birinci bölümde hadisçilere, rivayetleri Kur'ân'dan üstün tuttıkları iddiasıyla ağır ithamlar yöneltilmektedir. Siyasi, iktisadi ve toplumsal alanlarda rivayetlerin sebep olduğu bazı problemlerin varlığından bahsedilmekte: Kur'ân'dan ve akıldan deliller getirilerek *Sahîhahyn'*da geçen ilgili hadislerin uydurma olduğu ifade edilmektedir. Son olarak bu problemin giderilmesine yönelik kendilerince çözüm önerileri getirilmektedir.¹¹⁶

İlk bölümde takip edilen eleştirel tutumun devam ettirildiği diğer ana başlıklar ise şöyledir: Sünnet ve Hadis, Kabul ve Red Açısından Hadis, Ravilerin Sayısı Açısından Hadis, İttisâl ve Inkitâ' Açısından Hadis, Cerh-Ta'dîl ve Ravilerin Vasıfları, İbâzilerde Hadis Tedvîni, Sünnet ve Hadis ile Amel.

m. Harrûsî, *İstiklâlü's-sünne bi't-teşrî' inde'l-İbâziyye*

Umanlı muasır araştırmacı Ahmed b. Sâlim el-Harrûsî'nin kaleme aldığı *İstiklâlü's-sünne bi't-teşrî' inde'l-İbâziyye -dirâse ta'sîliyye*.¹¹⁷ adlı eser, İbâzilerin öteden beri hüküm koymada sünneti müstakil bir kaynak olarak kullandıklarını göstermek üzere telif edilmiştir.

Eser, iki ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm sünnetin manası ve İbâzîler nezdindeki yeri ve konumuna ayrılmıştır.¹¹⁸ İkinci bölümde ise sünnetin tek başına kaynak olmasında İbâzîler tarafından kullanılan delillere işaret edilmiştir. Bu deliller vahiy ve Hz. Peygamber'in ismet sıfatının sabit olmasıdır. Bu bölümde ayrıca ibâdât, muamelât ve diğer farklı meselelerde sünnetin tek başına hüküm verdiği örneklerle yer verilmiştir.¹¹⁹

n. Halîlî, *el-Hakîkatu'd-dâmiğa*

el-Hakîkatu'd-dâmiğa, İbâzîlerin sünnete inanmadıkları ve onunla ihticâc etmedikleri iddialarına karşı cevap vermek amacıyla halihazırdaki Uman müftüsü Ahmed b. Hamed el-Halîlî tarafından kaleme alınan bir eserdir. Halîlî, kendilerine bu iftirayı atanları Haşviyye olarak isimlendirmekte ve İbâziyye içerisinden çıkmış bir grup akılcı¹²⁰ sebebiyle

¹¹⁶ Adevi vd., *es-Sünne: el-vahy ve'l-hikme*, 1: 17-60.

¹¹⁷ Ahmed b. Sâlim el-Harrûsî, *İstiklâlü's-sünne bi't-teşrî' inde'l-İbâziyye -dirâse ta'sîliyye* (Dayf, 2014).

¹¹⁸ Harrûsî, *İstiklâlü's-sünne*, 1-122.

¹¹⁹ Harrûsî, *İstiklâlü's-sünne*, 123-236; İbâziyye'nin sünnetin teşrî değeri hakkında ayrıca bk. Ahmet Özdemir, "Hâricî/İbâdî Gelenekte Sünnetin Teşri Değeri", *Amasya İlahiyat Dergisi* 14 (30 Haziran 2020), 197-227.

¹²⁰ Halîlî'nin kasdettiği kimseler bu makalede eserlerini tanıttığımız ve klasik hadis usulüne ağır eleştiriler yönelten Hamîs b. Râşid el-Adevî, Zekerriyya b. Halîfe el-Muharremî ve Hâlid b. Mubârek el-Vehîbî olmalıdır.

kendilerinin itham edilemeyeceğini ifade etmektedir. Ona göre bu akılcıları herhangi bir gruba nispet etmek mümkün değildir ve onların işledikleri günahlar sebebiyle İbâziyye'nin kınanması hem aklen hem de şer'an imkansızdır. Kaldı ki İbâzîler, içlerinden çıkan bu gruba karşı nebevî sünnete duydukları şüpheyi açık ettikleri ilk andan itibaren savaşı ilan etmişlerdir.¹²¹

o. Münzirî, *Muhtelifu'l-hadîs ve eseruhu fî fikhi'l-İbâzî*

Halfân b. Muhammed el-Münzirî tarafından *Muhtelifu'l-hadîs ve eseruhu fî fikhi'l-İbâzî -dirâse hadîsiyye fikhîyye mukârene-* ismiyle hazırlanan eser, hadis ile İbâzî fıkının bir arada ele alınması düşüncesiyle kaleme alınmıştır.¹²²

Eser, bir giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde temizlik, namaz ve oruç gibi konularda fikhî ihtilafların sebep olduğu hadisler ve İbâzî fakihlerin görüşleri; Hanefî, Şâfiî, Mâlikî ve Hanbelî fakihlerinin görüşleriyle mukayese edilerek verilmiştir.¹²³ İlk olarak fikhî ihtilafın olduğu konularla ilgili hadislerin kaynakları verilmiş, ardından bu hadisler üzerine bina edilmiş fikhî neticeye ve dört mezhebin söz konusu hadisler hakkındaki ihtilaflarına delilleriyle işaret edilmiştir. Son olarak da İbâziyye mezhebinin konu hakkındaki görüş ve delilleri zikredilmiştir.¹²⁴

İkinci bölümde ise haber-i vâhidle ihticâc şartları, şer'î naslar arasındaki teâruz ve tercih kuralları gibi muhtelifu'l-hadîs'i ilgilendiren konular ele alınmıştır.¹²⁵

p. İsa İbrahim, *Şerhu'l-Beykûniyye li's-şeyhi'l-hâc Emuhammed b. Süleyman el-Mutahhirî*

Cezayirli araştırmacı İsa İbrahim, yukarıda *Fethu'l-muğîs* adlı eserini tanıttığımız Mutahhirî'nin *el-Beykûniyye* metnine yazdığı şerhi *Şerhu'l-Beykûniyye li's-şeyhi'l-hâc Emuhammed b. Süleyman el-Mutahhirî* adıyla yüksek lisans tezi olarak tahkik etmiştir.¹²⁶

Eserin tahkikli metni verilmeden önce Mutahhirî'nin hayatı, eserleri, *el-Beykûniyye* metnine yazılan en önemli şerhler, Mutahhirî'nin şerhi yazma

¹²¹ Ahmed b. Hamed el-Halîlî, *el-Hakîkatu'd-dâmiğa* (Uman: Mektebetü Maskat, 2015), 7-9.

¹²² Halfân b. Muhammed el-Münzirî, *Muhtelifu'l-hadîs ve eseruhu fî fikhi'l-İbâzî -dirâse hadîsiyye fikhîyye mukârene-* (Cezayir: Cem'iyyetu't-Turâs, 2017), 10.

¹²³ Münzirî, *Muhtelifu'l-hadîs ve eseruhu fî fikhi'l-İbâzî*, 103-378.

¹²⁴ Münzirî, *Muhtelifu'l-hadîs ve eseruhu fî fikhi'l-İbâzî*, 15-17.

¹²⁵ Münzirî, *Muhtelifu'l-hadîs ve eseruhu fî fikhi'l-İbâzî*, 383-575.

¹²⁶ İsa İbrahim, *Şerhu'l-Beykûniyye li's-şeyhi'l-hâc Emuhammed b. Süleyman el-Mutahhirî -dirâse ve tahkîk-* (Cezayir: Ahmed Dirâye Edrâr Üniversitesi, Kulliyetu'l-Ulûmi'l-İnsâniyye ve'l-İçtimâiyye ve'l-Ulûmi'l-İslâmiyye, Yüksek Lisans Tezi, 2020).

sebebi, telifteki yöntemi ve kaynakları gibi konular ele alınmıştır.¹²⁷

q. Muhammed Şakbekab, *Arzu'l-hadîsi's-sahîh ale'l-Kur'âni'l-Kerîm*

Cezayirli muasır araştırmacı Şakbekab, *Arzu'l-hadîsi's-sahîh ale'l-Kur'âni'l-Kerîm -et-te'sîl ve'l-menhec ve't-tatbîk*¹²⁸ adlı eserinde İbâzîler için son derece öneme sahip olan ve hadisin sıhhatini belirlemede önemli bir ölçüt olarak kullandıkları sahih hadisi Kur'ân'a arz etme meselesini Ehl-i sünnet, Zeydiyye, İmamiyye ve İbâzîyye mezhepleri arasında mukayese ederek ele almaktadır.

Çalışma boyunca sahîh hadisi Kur'ân'a arz etmenin ne demek olduğu, şer'î ve aklî dayanakları, bu fikrin yukarıda ismi zikredilen mezheplerde nasıl ortaya çıktığı ve hadis metin tenkidinde uygulamalı olarak kullanılıp kullanılmadığı, uygulama esnasında hangi ilmî kuralların kullanılması gerektiği ve iman meselelerinde bu ilmî kuralların nasıl uygulandığı sorularına cevap bulunmaya çalışılmıştır.¹²⁹

Kitapta diğer meselelere örnek olması açısından îmânî bir mesele olan cennete girme sebepleri uygulamalı olarak işlenmiştir. Arz metodu üç aşamada yürütülmektedir. İlk önce cennete girme sebepleriyle ilgili ayeti kerimelere, ardından konuyla alakalı sahih hadislerle yer verilmiş, son olarak da sahih hadisler Kur'ân'a arz edilmiş ve Kur'an'ın muhtevasına uygun olanlar kabul edilmiş olmayanlar ise reddedilmiştir.¹³⁰

5. Bazı İtikâdî ve Fikhî Meselelere Dair Yazılan Eserler

İbâziyye hem itikâdî hem de fikhî mezhebin ortak adıdır. İbâzîler, itikâdî ve fikhî görüşlerini temellendirmek üzere başta kendilerine ait hadis kitapları olmak üzere diğer kaynakları da kullanmaktadırlar. Ancak kendi görüşlerine uygun düşmeyen hadisleri tenkide tabi tutarlar. Bunu yaparken bazen bir konuyu müstakil olarak ele alırlar ve konu hakkındaki tüm rivayetleri tahric edip sened ve metin açısından sahih olmadığını ispatlamaya çalışırlar. Bu konuda yazılan eserleri teker teker tanıtmak hadis çalışmalarını ele alan bu makalenin boyutunu aşacağından tespit edilen eserler itikâd ve fikhî başlıkları altında zikredilecektir.

a. İtikâd

- Ali b. Muhammed el-Hacerî, *Me'âlimu'l-hakk -el-menhec ve't-tatbîk fî*

¹²⁷ İsa İbrahim, *Şerhu'l-Beykûniyye*, 11-31.

¹²⁸ Muhammed b. Kâsım Şakbekab, *Arzu'l-hadîsi's-sahîh ale'l-Kur'âni'l-Kerîm et-te'sîl, ve'l-menhec ve't-tatbîk* (Cezayir: Cem'iyyetu't-Turâs, 2021).

¹²⁹ Muhammed b. Kâsım Şakbekab, *Arzu'l-hadîsi's-sahîh ale'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 21.

¹³⁰ Muhammed b. Kâsım Şakbekab, *Arzu'l-hadîsi's-sahîh ale'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 725-894.

dirâse ve nakd rivâyâtî's-şefâ'a- (Baseera.net, 2015)

- Ali b. Muhammed el-Hacerî, *el-Mîzânu'l-kıst -el-menhec ve't-tatbîk fî dirâse ve nakd rivâyâtî ru'yetillah subhânehu ve te'âla-* (Baseera.net, 2014).
- Zekerıyya b. Halîfe el-Muharremî, *el-Belsemu's-Şâfî fî tenzihi'l-Bârî* (Uman: Mektebetu'd-Dâmirî, 2004).
- Hâlid b. Muhammed el-Abdelî, *el-Kavâid ve'd-devâbit fî fehmi ehâdîsî'l-fiten ve eşrâti's-sâ'a -dirâse akadiyye mukârene-* (Ürdün: Âlu'l-beyt Üniversitesi, Külliyyetu's-Şer'iyye, Yüksek Lisans Tezi, 2008).
- Hâlid b. Mubârek el-Vehîbî, *Eşrâtu's-sâ'a en-nass ve't-tahrîc* (Uman: Mektebetu'l-Ğubeyrâ', 2004).
- Hamîs b. Râşid el-Adevî, *Rivâyetu'l-firkati'n-nâciye el-mantık ve't-tahlîl* (Uman: Mektebetu'l-Ğubeyrâ', 2009).
- Nâsır b. Süleyman es-Sâbi'î, *el-Havâric ve'l-hakîkatu'l-ğâibe* (Uman, 1999).

b. Fıkıh

- Nâsır b. Süleyman es-Sâbi'î, *Hadîsu Cabir b. Semüre fî'n-nehyan ref'i'l-yedeyn fî's-salâh -dirâse nakdiyye tahassusiyye vifka menâhici'l-muhaddisîn-*, 2013.
- Râşid b. Sâlim el-Bûsâfî, *el-Belâğu'l-mubîn fî izdirâbi ehâdîsi ref' ve kabzi'l-yedeyn* (Uman, 2013).
- Ebû Nasır Muhammed b. Abdullah el-Atebi, *Leftu'l-intibâh ilâ tahkiki ehâdîsî'r-ref' ve'd-damm fî's-salâh* (Uman: Mektebetu'l-İstikâme, 1983).
- Ahmed b. Su'ûd es-Siyâbî, *er-Ref' ve'd-damm fî's-salâh* (Uman: Vizâretu'l-Evkâf ve's-Şuûnu'd-Dîniyye Mektebu'l-İftâ', 1419).
- İbrahim b. Ali Bulrevâh, *Vechetu'n-nazar fî mes'eleti ref'i'l-yedeyn ve kabzihimâ fî's-salâh* (Uman: Mektebetu'd-Dâmirî, 2014).
- İbrahim b. Nâsır es-Savâfî, *ed-Dürerü's-sâti'a fî tahrîci ehâdîsi âmin ba'de'l-fâtiha*, 2016.
- Saîd b. Mebrûk el-Kannûbî, *Kurretu'l-ayneyn fî salâti'l-cum'a bi hutbeteyn*, 1996.
- Ebu't-Tayyib Halfân b. Süleyman et-Tivânî, *el-Müstedraf fî hadîsi Sübâte*, ts.
- Râşid b. Sâlim el-Bûsâfî, *Mecâmi'u'l-elbâb fî tahrîci hadîsi gamsi'z-*

zübâb (Uman: Mektebetu Hazâini'l-Âsâr, 2018).

- Fehd b. Âmir es-Sa'îdî, *el-Ehâdîsü'l-vâride fî kitâbi'l-Câmi' li İbn Ca'fer el-Ezkevi -dirâse mukârene bi-masâdiri'l-hadisi'l-uhrâ* (Uman: Sultan Kabus Üniversitesi, Kuliyetu't-Terbiye, Yüksek Lisans Tezi, 2021).

Sonuç

İbâzî hadis eserlerini erken, müteahhir ve son dönem şeklinde üç döneme ayırmak mümkündür. Hicrî ilk üç asırda telif edilen eserler erken dönemi oluşturmaktadır. Özdemir, tarafından yapılan çalışmayla bu döneme ait eserler değerlendirilmiştir. Bu çalışmada ise müteahhir ve son dönemde yazılan İbâzî hadis literatürünün tespit ve tanıtımı yapılmıştır. Bu amaçla ilk olarak hicrî 4. asır ile 13. asır arasında telif edilen müteahhir dönem ardından son dönem dediğimiz hicrî 14. / milâdî 20. asırdan günümüze kadar yazılan hadis eserleri incelenmiştir.

Araştırmamız neticesinde İbâzîlerin az sayıda hadis eseri ortaya koydukları görülmüştür. Bu husus kendileri tarafından da ifade edilmektedir. Ahmed Hammûkerrûm, Ehl-i sünnetle kıyaslandığında İbâzîlerin hadis sahasındaki eserlerinin az olduğunu hatta bu sebeple muhalifleri tarafından akâid ve fıkıh alanlarında aşırı akılcı olmakla itham edildiklerini beyan etmiştir. Yine Sâbi'î de İbâzîlerin *Müsned* üzerine yaptıkları çalışmalarla *Müsned*'e büyük bir önem verdiklerini ancak Buhârî'nin *el-Câmi'u's-sahîh*'i ile İmam Mâlik'in *el-Muvatta'*ı üzerine yapılan çalışmalarla kıyaslandığında yapılan çalışmaların az ve geç kalınmış çalışmalar olduğunu ifade etmektedir.

Bunun gerekçelerinin yeni çalışmalarla araştırılması gerekmele birlikte kanaatimizce bu durumun en önemli nedenlerinden birinin, itikâdî ve fikhî mezhebin ortak adı olan İbâziyye mezhebinin gayretlerinin çoğunu bu iki alana ait eserleri telif etmekle harcadıkları olduğu söylenebilir.

Dönemler içerisinde en az hadis eserinin müteahhir dönemde yazıldığı görülmüştür. Zira dokuz asır gibi uzun bir zaman aralığı olmasına rağmen bu dönemde sadece altı eser telif edilmiştir. Yazılan eserler içerisinde şüphesiz en önemlisi İbâzîlerin en temel hadis kaynağı *Müsned*'in yeniden düzenlenip günümüze gelmesini sağlayan *Tertîbu'l-Müsned*'dir. Bu dönemde yazılan diğer bir önemli eser ise *Müsned*'in ilk şerhi ve kendisinden sonra yazılan şerhlerin dayanağı konumunda olan *Hâşiyetu't-Tertîb*'dir.

Ancak son dönem incelendiğinde İbâzî hadis eserlerinin sayısında önemli bir artışın olduğu görülmektedir. Kanaatimizce bu artış İbâzîler tarafından biri doğunun diğeri batının kutbu sayılan Nureddin es-Sâlimî ve Eттаfeyyîş'in hadis sahasında ortaya koyduğu önemli eserlerle başlamış ve

yapılan akademik çalışmalarla birlikte hız kazanmıştır. Bu dönemde ayrıca Rebî' b. Habîb'in *Müsned*'i üzerine yapılan çalışmaların yoğunluğu dikkat çekmektedir. İbâzîler, *Müsned* üzerine yaptıkları çalışmalarla genellikle *Müsned*'e yöneltilen tenkitlere cevap vermeyi ve onun güvenilir bir hadis kaynağı olduğunu ispatlamaya çalışmışlardır.

Bu dönemde telif edilen hadis kitaplarından bir kısmı başta Rebî' b. Habîb'in *Müsned*'i olmak üzere Ehl-i sünnete ait hadis kitaplarından derlenerek yazılmış eserlerdir. Bu çalışmalarda genellikle bir Müslümanın ibadet hayatını ilgilendiren, onun bireysel ve toplumsal yaşantısına yön veren hadislere yer verilmiştir.

Yine bu dönemde hadis şerhleri de telif edilmiştir. Yazılan şerhlerin tamamında Rebî' b. Habîb'in *Müsned*'i esas alınmıştır. Kimi şârihler *Müsned*'in dört cüzünde geçen hadislerin tamamını, kimileri de Rebî' ait ilk iki cüzdeki hadisleri şerh etmişlerdir. Bazıları ise *Müsned*'den seçtikleri bazı hadisleri şerh etmekle yetinmişlerdir. Bu dönemde yazılan şerhler içerisinde kendilerinden sonra yazılan şerhlere kaynaklık da eden en önemli eser Nureddin es-Sâlimî'nin eseridir.

Çok geç dönemde yazılsa da hadis usulü alanında pek çok eser telif edilmiştir. Yazılanlardan ikisi müstakil hadis usulü diyebileceğimiz eserlerden oluşmakta iken önemli bir kısmı ise usûl konularından bir ya da birkaçını konu edinmiştir. Bazı İbâzîler tarafından klasik hadis usulüne ağır eleştirilerin yöneltildiği çalışmalar da yapılmıştır. Ancak Uman Müftüsü Halîlî isim vermeden bu çalışma sahiplerini akılcı olmakla eleştirmiş ve İbâziyye mezhebiyle ilişkilendirilmelerine karşı çıkmıştır.

İbâzîler, kendi itikâdî ve fikhî görüşlerine aykırı düşen hadislerin sahih olmadığını ispatlamaya yönelik müstakil eserler telif etmişlerdir. Bu tür çalışmalarda genellikle muhalif görülen hadisler sened ve metin açısından incelenmekte ve diğer delillerle karşılaştırılarak zayıf veya uydurma olduğu hükmüne varılmaktadır.

İncelenen dönemler içerisinde İbâzîlerin rical ilmi alanında Vercelânî tarafından yazılan *Kitâbu'l-esmâ* dışında herhangi bir eser ortaya koymadıkları görülmüştür. *Müsned*'deki hadislerin ekseriyetinin sülâsî senedli olması ve ravilerinin sika kabul edilmesi bu alanda eser yazılmasına ihtiyaç bırakmadığı söylenebilir.

Yaşayan İbâzîler içerisinde hadis sahasındaki en önemli alim Saîd b. Mebrûk el-Kannûbî'dir. "İmâmu's-sünne ve'l-usûl" lakabı ile meşhur olan Kannûbî'nin hadisciliğinin akademik bir çalışmada ele alınması günümüz İbâzîlerinin hadis ve sünnet anlayışlarını anlamada fayda sağlayacaktır.

Hakem: Dış, Bağımsız.

Teşekkür:

-

Beyanname:

1. Özgünlük Beyanı:

Bu çalışma özgündür.

2. Yazar Katkıları:

Fikir: AK-HY; **Kavramsallaştırma:** AK-HY; **Literatür Taraması:** AK; **Veri Toplama:** -; **Veri İşleme:** -; **Analiz:** -; **Yazma – orijinal taslak:** AK-HY; **Yazma – inceleme ve düzenleme:** AK-HY.

3. Etik Kurul İzni:

Etik Kurul İzni gerekmemektedir.

4. Finansman/Destek:

Bu çalışma herhangi bir finansman ya da destek almamıştır.

5. Çıkar Çatışması Beyanı:

Yazarlar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan etmektedirler.

KAYNAKÇA

A'VEŞT, Bükeyr b. Saîd. *Dirâsâtü'l-İslâmiyye fî'l-usûli'l-İbâziyye*, 1409.

ADEVÎ, Hamîs b. Râşid. vd. *es-Sünne: el-vahy ve'l-hikme kırâe fî nusûsi'l-medreseti'l-İbâziyye*. 2 Cilt. Uman: Mektebetü'l-Ğubeyrâ', 2009.

AHMED B. HAMMÛKERRÛM. *İshâmâtu'l-medreseti'l-İbâziyye fî hidmeti's-sünneti'n-nebeviyye*. Cezayir: Murekkebu'l-Menâr, 2011.

AHMED HAMMÛKERRÛM. *el-Hadîs ve'l-muhaddisân inde'l-İbâziyye*, 1992.

BAGDÂDÎ, Ebû Mansur Abdulkâhir b. Tâhir. *el-Fark beyne'l-fırak*. thk. Muhammed Osman el-Hasen. Kahire: Mektebetü İbn Sînâ, ts.

BAKAN, Tevhit. "İbâdîler ve Hadis". *EKEV Akademi Dergisi* VIII/20 (2004), 221-240.

BÂRÛNÎ, Ebu'r-Rebî' Süleyman. *Muhtasarü't-târîhi'l-İbâziyye*. Tunus: el-İrâde, 1938.

BÛSAÎDÎ, Sâlih b. Ahmed. *Rivâyetü'l-hadîs inde'l-İbâziyye -dirâse mukârene-*, 2000.

BÛSAÎDÎ, Sâlim b. Saîd. *ed-Delîlu's-sarih fî şerhi'l-Câmi'i's-sahîh Müsnedü'l-imâmi'r-Rebî' b. Habîb*. 2 Cilt. Uman: Mektebetü'l-Enfâl, 2010.

- BÛSAÎDÎ, Sâlim b. Saîd. *el-Mûcez fi'l-hadîs ve medâmînihi*. Uman: Mektebetu es-Seyyide Fâtîma ez-Zehrâ, 2016.
- BÛSAÎDÎ, Sâlim b. Saîd. *el-Vecîz fi şerhi'l-Câmi'i's-sahîh*. Uman: Mektebetu es-Seyyide Fâtîma ez-Zehrâ, 2014.
- BÛSAÎDÎ, Sâlim b. Saîd. *Kabes mine'l-Câmi'i's-sahîh Müsnedu'l-imâmi'r-Rebî' b. Habîb el-Ferâhidî*. Uman: Mektebetu es-Seyyide Fâtîma ez-Zehrâ, 2014.
- CEHHÂFÎ, Humejd b. Hamed. *Menhecu's-Sâlimî fi şerhi'l-Câmi'i's-sahîh Müsnedü'l-imâmi'r-Rebî' b. Habîb el-Ferâhidî*. Tunus: Zeytûne Üniversitesi, el-Ma'hedu'l-A'lâ li Usûli'd-Dîn, Yüksek Lisans Tezi, 2002.
- DEMİRCİ, Kadir. *İbâziyye'nin Hadise Bakışı*. Ankara: Gece Akademi, 1. Baskı, 2019.
- EBÛ ABDULLAH Muhammed b. Ömer. *Hâşiyetu't-Tertîb*. 8 Cilt. Uman: Vizâratu't-Turâsi'l-Kavmî ve's-Sekâfe, 1982.
- EBÛ SÎTTE, Muhammed b. Amr. *Hâşiyetu't-Tertîb*. thk. İbrahim Muhammed Tallay. 5 Cilt. Cezayir: Dâru'l-Bahs, 1994.
- ER-REBÎ' B. HABÎB. *el-Câmiu's-sahîh Müsnedu'l-imâmi'r-Rebî' b. Habîb*. thk. Muhammed İdris. Beyrut-Uman: Dâru'l-Hikme - Mektebetu'l-İstikâme, 1995.
- ER-REBÎ' B. HABÎB. *el-Câmiu's-sahîh Müsnedu'l-imâmi'r-Rebî' b. Habîb b. Amr el-Ezdî el-Basrî*. thk. Suûd b. Abdulah el-Vehîbî. Uman: Mektebetu Maskat, 1994.
- ETTAFEYYÎŞ, Muhammed b. Yusuf. *Câmi'u'l-şeml fi ehâdîsi hâtemi'r-rusûl*. thk. Abdurrahman Umeyra. 2 Cilt. Mektebetu'l-İstikâme, 1987.
- ETTAFEYYÎŞ, Muhammed b. Yusuf. *Vefâu'd-demâne bi edâi'l-emâne fi fenni'l-hadîs*. 2 Cilt. Uman: Vizâratu't-Turâsi'l-Kavmî ve's-Sekâfe, 1982.
- ETTAFEYYÎŞ, Muhammed b. Yusuf. *Vefâu'd-demâne bi edâi'l-emâne fi fenni'l-hadîs*. thk. Muhammed Ebu'l-Hasen. 6 Cilt. Uman: Vizâratu't-Turâsi'l-Kavmî ve's-Sekâfe, 1988.
- HADRAMÎ, Ebû İshak İbrahim b. Abdullah. *Kitâbu'd-delâil ve'l-hucec*. thk. Ahmed b. Hammûkerrûm, Ömer Ahmed Bâzîn. Uman-Maskat: Vizâratu't-Turâs ve's-Sekâfe, 2012.
- HALÎLÎ, Ahmed b. Hamed. *el-Hakîkatu'd-dâmiğa*. Uman: Mektebetü Maskat, 2015.
- HARRÛSÎ, Ahmed b. Sâlim. *İstiklâlü's-sünne bi't-teşrî' inde'l-İbâziyye -dirâse ta'sîliyye-*. Dayf, 2014.

- İBN ÖMER el-Ezdî el-Basrî. *el-Câmiu's-sahîh Müsnedu'l-imâmi'r-Rebî' b. Habîb b. Amr el-Ezdî el-Basrî*. Kudüs, ts.
- İSA İBRAHİM. *Şerhu'l-Beykâniyye li's-şeyhi'l-hâc Emuhammed b. Süleyman el-Mutahirî -dirâse ve tahkîk-*. Cezayir: Ahmed Dirâye Edrâr Üniversitesi, Kulliyetu'l-Ulûmi'l-İnsâniyye ve'l-İçtimâiyye ve'l-Ulûmi'l-İslâmiyye, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- KANNÛBÎ, Saîd b. Mebrûk. *es-Seyfu'l-hâd fi'r-reddi alâ men ehaze bi-hadîsi'l-âhâd fi mesâili'l-i'tikâd*, 1997.
- KANNÛBÎ, Saîd b. Mebrûk. *et-Tûfânu'l-cârif li-Ketâibi'l-bağy ve'l-udvân*, 2000.
- KANNÛBÎ, Saîd b. Mebrûk. *Tuhfetu'l-ebrâr fi'l-ezkâri'l-vâride fi kitâbillah ve sünneti'n-nebiyyi'l-muhtâr*, 2023.
- KİNDÎ, Abdullah b. Seyf. *et-Tahdîs fi ulûmi'l-hadîs*. Uman: Matbaatu'l-Anân, 1997.
- KİNDÎ, Ahmed b. Yahya. *Mevâtini'r-ruvât ve eseruhâ fi ileli'l-hadîs dirâse nazariyye tatbikiyye min hilâli ileli hadîsi Ma'mer b. Râşid ve İsmail b. Ayyâş*. Ürdün: Ürdün Üniversitesi, Kulliyetu'd-Dirâsâti'l-Ulyâ, Yüksek Lisans Tezi, 1998.
- KİNDÎ, Ahmed b. Yahya. *Ulûmu's-sünne inde'l-İbâziyye*. Tunus: Zeytûne Üniversitesi, el-Ma'hedu'l-A'lâ li Usûli'd-Dîn, Doktora Tezi, 2006.
- KİNDÎ, İbrahim b. Ahmed. *es-Sünnetu'n-nebeviyye ve hucciyyetuhâ*. Kahire: Dâru'l-Beyân, 1996.
- MERMÛRÎ, en-Nâsır b. Muhammed. *Fî rihâbi's-sünne şerhu'l-Câmi'i's-sahîh li'r-Rebî' b. Habîb*. thk. İbrahim b. Ali Bulrevâh vd. Cezayir: Cem'iyyetu't-Turâs, 2003.
- MERMÛRÎ, en-Nâsır b. Muhammed. *Fî rihâbi's-sünne şerhu'l-Câmi'i's-sahîh li'r-Rebî' b. Habîb*. thk. Yayın Komisyonu. Cezayir: Cem'iyyetu't-Turâs, 2022.
- MUHAMMED B. KÂSİM Şakbekab. *Arzu'l-hadîsi's-sahîh ale'l-Kur'âni'l-Kerîm et-te'sîl, ve'l-menhec ve't-tatbîk*. Cezayir: Cem'iyyetu't-Turâs, 2021.
- MUHARREMÎ, Zekeriyya b. Halîfe. *Kirâe fi cedeliyyeti'r-rivâye ve'd-dirâye inde ehli'l-hadîs*. Seeb: Mektebetu'd-Dâmirî, 2004.
- MUNZİRÎ, Halfân b. Muhammed. *Muhtelifu'l-hadîs ve eseruhu fi fikhi'l-İbâzî -dirâse hadîsiyye fikhiyye mukârene-*. Cezayir: Cem'iyyetu't-Turâs, 2017.
- MUTAHİRÎ, Emuhammed b. Süleyman. *Fethu'l-muğîs fi ulûmi'l-hadîs*. thk. Ahmed Hammûkerrûm, Ömer Ahmed Bâzîn. Gardaya: el-Matba'atu'l-Arabiyye, 1999.

- MUTAHİRÎ, Emuhammed b. Süleyman. *Fethu'l-muğîs fî ulûmi'l-hadîs*. thk. Ahmed Hammûkerrûm, Ömer Ahmed Bâzîn. Seeb: Mektebetu'd-Dâmirî, 2013.
- MÜNTEFİKÎ, Muhammed b. Salih. *Risâle fî aksâmi'l-hadîsi's-şerîf*. thk. Sultân b. Mübârek eş-Şeybânî. Uman: Zâkiratu Uman, 2015.
- NUREDDİN ES-SÂLİMÎ, Abdullah b. Humeyd. *Şerhu'l-Câmi'i's-sahîh Müsnedu'l-imâmî'r-Rebî' b. Habîb b. Amr el-Ferâhidî el-Ezdî*. 3 Cilt. Uman: Mektebetu Maskat, 2019.
- ÖZDEMİR, Ahmet. "Hâricî/İbâdî Gelenekte Sünnetin Teşri Değeri". *Amasya İlahiyat Dergisi* 14 (30 Haziran 2020), 197-227. <https://doi.org/10.18498/amailad.673183>.
- ÖZDEMİR, Ahmet. "İbâdiyye'nin Erken Dönem Hadis Kaynakları". *Journal of Divinity Faculty of Hitit University*. <https://dergipark.org.tr/tr/doi/10.14395/hititilahiyat.585887>
- ÖZDEMİR, Ahmet. "Rabî' B. Habîb'in (öl.175/791) İtikâdî Hadisleri Yorumlama Biçimi". *The Journal of Academic Social Science Studies*, 347-363. <https://doi.org/10.29228/JASSS.50106>.
- ÖZDEMİR, Ahmet. *Hâricî/İbâdî Gelenekte Hadis Şerhçiliği*. Ankara: İlahiyât, 2021.
- ÖZDEMİR, Ahmet. *İbâdiyye'nin Ana Hadis Kitabı el-Câmiu's-Sahîh Müsnedu'r-Rebî' b. Habîb*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2020.
- ÖZMEN, Ramazan. "İbâdiye Mezhebinin Hadîs Anlayışı Sâlih b. Ahmed b. Seyf el-Bûsâidî, Rivâyetu'l-Hadîs inde'l-İbâdiyye (Dirâse Mukârana)". *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 7/2 (01 Ekim 2007), 291-298.
- RÂCİHÎ, Abdulaziz b. Faysal. *Kudûmu ketâibi'l-cihâd li-ğazvi ehl-i'z-zendakati ve'l-ilhâd el-kâilîne bi-ademi'l-ehzi bi hadîsi'l-âhâd fî mesâili'l-i'tikâd*. Riyad: Dâru's-Samî'î, 1998.
- RÂŞİDÎ, Ebu'l-Hasen Süfyan b. Muhammed. *el-Muntehab mine'l-ehâdîsi'n-nebeviyye vâhid ve semânûne hadîsen ala ğirârî'l-Erbe'îne'n-Neveviyye*. thk. Abdurrahman Umeyra. Uman: Mektebetu'l-İstikâme, 1988.
- RÂŞİDÎ, Ebû'l-Hasen Süfyan b. Muhammed. *el-Muntehab mine'l-ehâdîsi'n-nebeviyye vâhid ve semânûne hadîsen ala ğirârî'l-Erbe'îne'n-Neveviyye*. Uman, 1987.
- RAVÂHÎ, Sâlim b. Muhammed- vd. *Kabes mine'l-hadîsi's-şerîf*. Uman, 1992.
- RAVÂHÎ, Sâlim b. Muhammed- vd. *Kabes mine'l-hadîsi's-şerîf*. Uman, 1994.
- RAVÂHÎ, Sâlim b. Muhammed. *Kabes mine'l-hadîsi's-şerîf*. Uman, 1996.

- SA'DÎ, Fehd b. Ali. *Hâşîye alâ Müsnedi'l-imâmi'r-Rebî' b. Habîb -ta'likâtu'l-ulemâ alâ ehâdîsi'l-Müsned min hilâli müellefâtihim (h. 175 - h. 570)-*. Uman: Mektebetu'l-Enfâl, 2006.
- SÂBÎ'Î, Nâsır b. Süleyman. *Müsnedu'l-imâmi'r-Rebî' b. Habîb el-Ferâhidî el-Ezdî -dirâse tahlîliyye-*. 3 Cilt. Uman: Mektebetu Hazâini'l-Âsâr, 2022.
- SALLÂBÎ, Ali Muhammed. *el-İbâziyye: Medresetün İslâmiyyetün ba'îdetün ani'l-Havâric*, 2018.
- SAVÂFÎ, İbrahim b. Nâsır. *en-Nâfi' fî ehâdîsi'n-nebiyyi's-şâfi' fi'r-rekâik ve'l-âdâb ve'l-ahlâk ve tehzîbi'n-nefs*, 2022.
- SİYÂBÎ, Abdümelik b. Sâlim. *el-Merviyyât ani'n-nebiyy sallallahu aleyhi ve sellem fî hutabi'l-cum'a ve'l-îdeyn ve'l-munâsebâti'l-İslâmiyye -dirâse istikrâiyye mevdu'yye-*. Ürdün: Ürdün Üniversitesi, Kulliyetu'd-Dirâsâti'l-Ulyâ, Yüksek Lisans Tezi, 2000.
- SİYÂBÎ, Ahmed b. Su'ûd. *el-Ehâdîsu'l-kudsiyye ve menziletuhâ mine'l-vahyi'l-İslâmî*, 1998.
- ŞEHRİSTÂNÎ, Muhammed b. Abdulkerim. *el-Milel ve'n-Nihal*. thk. Ahmed Fehmî Muhammed. Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1992.
- TOPUZOĞLU, Revfik Rüştü. "Recez". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 05
- VERCELÂNÎ, Ebû Yakup Yusuf b. İbrahim. *Kitâbu'l-esmâ -el-cüz'ü'r-râbi' mine't-Tertîb fî hadîsi'n-Nebiyy sallallâhu aleyhi ve sellem fî tesmiyeti men zükira fih-*. thk. Sâmi b. Ömer b. Yahyâten. Paris: İbadıca, 2020.
- VERCELÂNÎ, Ebu Yakup. *el-Câmiu's-sahîh Müsnedu'l-imâmi'r-Rebî' b. Habîb b. Ömer el-Ezdî el-Basrî*. Kahire: Mektebetu's-Sekâfeti'd-Dîniyye, 2016.

IBĀDĪ ḤADĪTH LITERATURE FROM THE 4TH CENTURY (A.H.) TO THE PRESENT

 Adem KARAASLAN^a

 Hayati YILMAZ^b

Extended Abstract

This article evaluates the works in the field of hadith by the scholars of the Ibādiyya sect, which emerged in Basra as a branch of the Khārijites in the first century (A.H.) as an unknown field in Islamic sciences. Without any regional restriction, the works of hadith compiled by the Ibādīs from the 4th century to the present are discussed. In determining the hadith works, both the websites containing the pdfs of Ibādī works, and the general studies on Ibādī literature were scanned, and hadīth works were tried to be identified. As a result of this research, we found a small number of works. In order to access more works, a scholarly trip was made to Uman, and research was conducted for three months at the Faculty of Islamic Sciences in Muscat, the capital city, which contains the largest library of Sharia sciences. In order to see the Ibādī hadīth literature collectively, the study tries to introduce scientific book studies and academic theses and does not include articles, communicate, dissertations and textbooks. Rather than giving detailed information about the works evaluated, it was sufficient to reflect the general content, and in some works, only imprint information was given. Thus, it tries to create a basis for new studies in this field. This study demonstrates that there has been a significant increase in the number of Ibādī hadīth works, which were very few in the previous periods, with the recent period. This increase was pioneered by the works of two prominent Ibādī scholars of the last period, Nūr al-Dīn al-Sālimī and Aṭfayyash, and academic studies have gained momentum.

It is possible to divide Ibādī hadīth works into three periods: early, late and last. The works written in the first three centuries of the Hijri period

^a Res. Asst., Sakarya University, ademkaraaslan@sakarya.edu.tr

^b Prof., Sakarya University, hyilmaz@sakarya.edu.tr

constitute the early period. A previous study discussed works from this period. This study identified and introduced the late and last Ibādī hadīth literature. For this purpose, the hadīth works of the late period (between the 4th century Hijri and the 13th century) and the last period (from the 14th/20th century until today) were examined.

Compared to Ahl Sunna, the Ibādīs produced a few hadīth works. Some Ibādīs also express this issue. Aḥmad Hammukerrûm stated that the Ibādīs were accused by their opponents of being overly rational in the fields of belief and fiqh because they wrote a few hadīth books. Also Sâbi'î stated that the Ibādīs gave great importance to Musnad with their studies on Musnad, but compared to the studies on al-Bukhārī's al-Cāmi' al-Sahīh and al-Imām al-Malik's al-Muwatta', the studies were few and overdue. In our opinion, the most important reason for this situation is that the Ibādiyya sect spends most of its efforts on compiling works related to faith and fiqh.

Among the periods, the fewest hadīth works were written in the late period. Even though there was a long period of nine centuries, only six works were compiled in this period. However, in the last period, there has been a significant increase in the number of Ibādī hadīth works. In our opinion, this increase started with the essential works produced by Nūr al-Dīn al-Sālimī and Aḥfayyash in the field of hadīth and accelerated with academic studies. During this period, the intensity of studies on Rabī' b. Ḥabīb's Musnad remarks. With their studies on Musnad, Ibādīs tried to respond to the criticisms directed towards Musnad and to prove that it is a reliable source of hadīth.

Some hadīth books published in this period were compiled from hadīth books belonging to the Ahl Sunna, especially Rabī' b. Ḥabīb's Musnad. These studies include hadīths that concern the prayer life of a Muslim and direct his individual and social life.

All hadīth commentaries written by the Ibādīs were based on the Musnad of Rabī' b. Ḥabīb. Some commentators commented on all the hadīths in the four volumes of Musnad, and some commented on the hadīths in the first two volumes of Rabī'.

Even though they were written in a late period, many works have been compiled in the field of Hadīth methodology. We can call two of these works independent works of Hadīth methodology. However, a significant part deals with one or more of the subjects of the methodology. Moreover, some studies have also been conducted by some Ibādīs in which they heavily criticized the classical hadīth method. However, the Mufti of Uman, Halīlî, without calling

names, criticized the authors of these works for being rationalists and opposed their association with the Ibādiyya sect.

Ibādīs published independent works to prove that hadīths contrary to their theological and fiqh views are not authentic. In such studies, the hadīths considered contradictory are generally examined in terms of narration and text. Then, by comparing them with other evidence, they sentence that these hadīths are weak or fabricated.

Keywords: Ḥadīth, Ibādiyya, Rabīʿ b. Ḥabīb, al-Warjlānī, Musnad.

Peer-review: External, Independent.

Acknowledgements:

-

Declarations:

1. Statement of Originality:

This work is original.

2. Author Contributions:

Concept: AK-HY; **Conceptualization:** AK-HY; **Literature Search:** AK; **Data Collection:** -; **Data Processing:** -; **Analysis:** -; **Writing – original draft:** AK-HY; **Writing – review & editing:** AK-HY.

3. Ethics approval:

Not applicable.

4. Funding/Support:

This work has not received any funding or support.

5. Competing interests:

The authors declare no competing interests.

